

Vynnychenko, Volodymyr
Kyrylovych
Hrikh

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО

ГРІХ

ДРАМА НА ТРИ ДІЇ

КИЇВ—ЛЯЙПЦІҐ 1920
ВИДАВНИЦТВО „НОВА УКРАЇНА“

Дієві особи:

Марія Андріївна Ляшківська.

Ніна — її подруга.

Іван Чоботарь — чоловік Ніни.

Олена Карпівна — тітка Ніни.

Ангелок, **Михась** — товариші Івана.

Середчук — батько Михася.

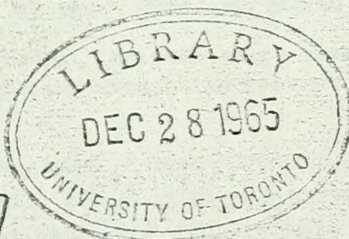
Сталинський — жандармський підполковник.

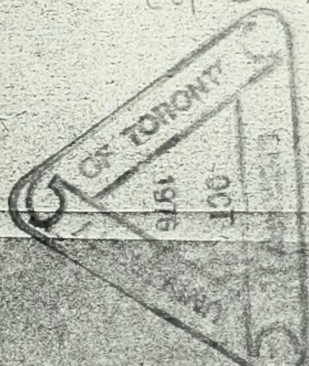
Ніздря.

Вахмістр.

Пристав.

Жандарми, поліцаї, дворник.

ДІЯ ПЕРША.

Затишно обставлена кімната. Вікна на вулицю. Двері на балькон, у передпокій, у сусідні кімнати. На столі наготовлено до чаю. В хаті МАРІЯ й НІНА.

МАРІЯ. Років 26, волосся темно-русяве, колір лиця рівно-білий, рисунок уст чіткий, тонкий. Постать гнучка, ходить легко, але немов недбало. Манера балакати насмішкувата, гумористична, трудно зпочатку пізнати, коли глузує, коли говорить поважно. Одягнена в сіру сукню сестри-жалібниці. Лежить на канапці й задумливо грається кінчиком шарфу.

НІНА. Років 24, біляво-золотиста, рожева, невеличка. Любить горнутись у щонебудь тепле, пухнате, лежати клубочком на канапці й їсти солодке. В ній багато дитячого, ясного, але вона, знаючи про це, свідомо підкреслює ці риси й кокетує ними. Сидить за столом, закутавшись у велику хустку, п'є чай, вибіраючи на столі щонебудь смашне й по-дитячому з смаком їсть, запиваючи чаєм.

Марія, *ліниво.* Яка година, Муфто?

Ніна. А я знаю?

Марія. А ти щонебудь узагалі, крім поцілунків з Іваном, знаєш?

Ніна. Одчепись од мене. *Входить Олена Карпівна.*

ОЛЕНА КАРПІВНА, років 38, стара дівка, суха, тонка, ходить і тримається рівно, рушає з місця ніби прожогом, любить прибірати величні пози, образлива.

Олена Карпівна, *стає в викликаючу позу, закинувши голову назад.* А дозвольте спитати, хто це з вас брав лямпадку в мене й не поставив її на місце? І для чого, для якої потреби її чіпали?

Ніна, *швидко.* Я, тіточко, не брала! Їй-Богу, не брала!

Марія. Я. Я брала.

Олена Карпівна. На віщо?

Марія. А я, Олено Карпівно, не мала сірників та закурила з неї циґарку.

Олена Карпівна, *ошоломлено.* Циґар...... з лямпадки?!

Марія. Атож.

Павза.

Олена Карпівна. Як же в вас такий учинок називається?

Марія. Закурити циґарку з лямпадки.

Олена Карпівна, *велично до Ніни.* Ну, після цього, моя дорога, я вже, як собі хочеш, лишатись у тебе не можу. Я не дозволю глуму над собою й моєю релігією. Я вже не кажу, що це такий гріх, який... Ну, я про це в присутности деяких осіб балакати не буду. Не бажаю балакати!

Марія, *встаючи, ліниво прямуючи до дверей.* Ви, Олено Карпівно, не турбуйте себе даремно, — я цього тижня виїжджаю на фронт. *Виходить.*

Олена Карпівна, *здивовано і стурбовано.* Що це значить? Я її образила? Вона це серйозно, чи жартує?

Ніна. Ай, тіточко, хиба ж ви не знаєте Марії? Хто її впізнає, чи жартує, чи серйозно. Нічого вона мені про фронт не говорила.

Олена Карпівна. Значить, це через мене? Але ж ти сама подумай: з лямпадки циґарки закурювати! Я думала, що вона цілком щиро говорила вчора про те, що вірить у Бога, і раптом... А чого вона в манастирь їздить, ти не знаєш?

Ніна. Нічого я не знаю. Дайте ви мені спокій з вашою Марією!

Олена Карпівна. Та яка ж вона твоя близька подруга, коли ти про неї нічого не знаєш. У нас в інституті...

Ніна. Ах, тіточко, це в інституті, а це...

Олена Карпівна. Ну, коли ти не хочеш балакати взагалі, то, розуміється, мені нічого иншого не лишається, як піти собі.

Ніна. Ну, я ж кажу вам, що нічого не знаю!

Олена Карпівна. Так, ти таки, справді, здається, нічого не знаєш. Це я починаю бачити виразно. А чого вони раз-у-раз сваряться, твій Іван і Марія?

Ніна. А я знаю? *Раптом вередливо.* І чого ви всі до мене сьогодні причепились? І Йвана ще й досі немає. Ну, що це таке справді! *Виходить.*

Олена Карпівна, *винувато й ображено.* Я ж нічого злого не хотіла сказати. *Виходить за Ніною з ображеним виглядом.*

Якийсь час нема нікого. Входить Марія й Михась.

МИХАСЬ, молодий хлопець, років 21—23, студент, у пенсне, чорнявий, з маленькими тоненькими вусиками, як ниточка. Тримається рівно, трохи напружено, дуже соромливий.

Михась, *увіходячи з Марією, оглядається по хаті.* Їх іще немає? *Старається не дивитись на Марію.*

Марія. Ба, є. Хиба́ не бачите? *Показує рукою по кімнаті.*

Михась, *через соромливість і молодість силкується бути суворим, поважним.* Дивно, що так забарились. Це щось навіть непевне. *Раптом суворо.* Біля вашого будинку стоїть шпик.

Марія, *вдаючи надзвичайно вражену.* Та невже?! *Сміється й ловить його за руку.* Ну, скажіть, Михасю, чого ви зо мною раз-у-раз такий суворий та поважний? Можна подумати, що вам років шісдесять.

Михась, *соромливо випручує руку, бурмотить.* Я зовсім не суворий. Мене дуже турбує, що їх досі немає. Я боюсь, що їх арештували.

Марія. Дурниця! А як арештували, посидять.

Михась, *здивовано, швидко зиркає на неї.*

Марія. Розуміється. А що їм більше робити? *Посміхається.* А ви дуже будете скучать за мною, як вас заберуть? Га? А в тюрмі, знаєте,

страшенно гарно скучається за кимнебудь!... Як гадаєте — будете? Чи, мабуть, і не згадаєте ніколи? *Бере за руку і з цікавостю та тонкою посмішкою слідкує за Михасем.*

Михась, *обережно визволяючи руку, вдаючи заклопотаного.* Треба піти на вулицю, постежити за тим типом. *Хоче йти.*

Марія, *зупиняючи за плечі.* Чого ж ви не відповідаєте, коли вас питають?

Михась, *мовчки дивиться на неї, хоче щось сказати й повертається йти.*

Марія. *не пускаючи.* Е, ні, не пущу. Відповідайте. Ну, будете скучати?

Михась. *суворо.* А вам на віщо?

Марія. Треба. Ну?

Михась. Серйозно треба піти на вулицю.

Марія. Ну, добре, Бог з вами. А ви мені скажіть от що: чи то правду кажуть, що ніби ви ще не знали ... гріха кохання й не любили ще ні одної жінки? Га?

Михась, *дуже зніяковівши, хутко виходить.*

Марія, *сміється йому наздогін, потім зразу стає серйозною і швидко йде до вікна, з трівогою дивлячись на вулицю.*

Ніна. *входить, сонним голосом з дитячими вередливими нотками.* Ну, що це таке, їй-Богу! Коли ж вони прийдуть? Я спать хочу ... І самовар захолонув ... *Бере з столу коробку з пастилею, неохоче, в'яло пробує, потім їсть охотніще, далі бере з собою коробку, жвавенько йде до канапи, затишно, з ногами вмощується на ній і починає їсти пастилю.* Марусю, хочеш пастилі? Що ти там дивишся?

Марія. *навшпиньках, ледве помітним голосом, з посміхуватим виглядом підходить до неї.* Там ... шпик!

Ніна, *злякано.* Ма-а-ма!! ... *Схаменувшись.* Неправда. Ти лякаєш мене. Ну, скажи швидче, що лякаєш, ну, скажи!

Марія. Їй-Богу, шпик. Подивись сама. От підійди до вікна. Стоїть на другому боці вулиці й дивиться на наші вікна. Йди подивись.

Ніна. Ой, ні за що! Ти думаєш, він за нами?

Марія. А за ким же? І спеціяльно за тобою... Ах, ти, Муфто моя! Ніяких шпиків там немає. Їж пастилю й дай мені шматочок.

Ніна. Ну, Манька погана! В мене в пучках комашки позалазили, так ти мене перелякала. Не дам за це пастилю. На, на! А правда, що нема шпика? А чого Йвана так довго немає? Чого?

Марія. А ти думаєш, що його піймав отой шпик та не пускає? Зараз прийде, їж, кажу, пастилю. Ах, Муфто! Ти таки справжня Муфта. Така ти вся тепла, затишна, м'якенька. Сховала в себе Йвана і трусишся тепер, щоб не відняли.

Ніна. Я помру, як його арештують.

Марія. А як одіб'ють?

Ніна. Хто?!

Марія. Ого, мало охотниць на таке золото знайдеться? Ну, та хоч би я перша?

Ніна. Ну, як такі будуть одбивати, то я не боюсь. Хай усі жінки будуть з ним такі, як ти. Знаєш, я, їй-Богу, часом боюсь, щоб ви колинебудь з Іваном не побились.

Марія, *сміючись.* Та ну! Може. Гм! Може, й поб'ємось колинебудь. *З нудьгою і схованим непокоєм потягається; раптом:* Муфто! Їдьмо зо мною завтра в манастирь. Хочеш?

Ніна. На віщо?!

Марія. Там є один дуже інтересний манах. Він двацять літ сидить у печері, прикутий за ногу до стіни, і по своїй волі нікуди не виходив. Подумай, Нінко, двацять літ!

Ніна. Уявляю, яке там повітря, в тій печері. Брр!

Марія. Але в'яви собі: він за всі ці двацять літ не стригся, не мився. Нігті от такі, чорні, покривлені...

Ніна. Ой, не говори! *Відсуває пастилю.*

Марія. Хотіла б ти, щоб у тебе такий красунчик закохався? Га?

Ніна. Хай він тобі сказиться! Перестань, Марусю. Їй-Богу, мене починає нудити.

Марія. А я б хотіла. Страшенно інтересна фіґура. У сто раз інтересніща за твого Йвана. Ну, що твій Іван? *Перекривляє його, розтягаючи слова й роблячи ніби сонне лице:* „Моя Ніночко, я вважаю, що кохання є приємна штука. Через те-е ти мене поцілуй два рази". Подумає, розміркує й поцілує два рази.

Ніна. І неправда!

Марія. А печерний манах зовсім инча річ. Я вже пробувала пускать йому чортиків очима, та манахи не дають. От цікаво було б, коли б він закохався та виліз з своєї печери й побіг за мною. Треба постаратись. У житіях святих діявол раз-у-раз буває в образі жінки. Страшно приємно бути діяволом!

Ніна. І ти могла б поцілувати таку страшенну мацапуру?

Марія. В кожному разі, з більшою приємностю, ніж твого чистенького Йвана. Мацапуру я, принаймні, розумію. Тут жага, стихія, дикунство, екстаза. Він убив трьох людей і думає, що це такий гріх, який треба відмолювать усе життя. І він знає, що таке гріх. Розумієш ти? А твій Іван — святий, без гріха, солоденька мамалиґа, кваша, благообразний інтеліґент, бездарна поміркованість, нездатна ні на який гріх. А, значить, і ні на яку святість. *Перекривляє.* „Вибачайте, мої панове, я вважаю, що алькоголь є отрута для орґанізму, й через те я не буду пить" Фе, гидота!

Ніна, *з сльозами.* Неправда, він ніколи нічого такого не говорив, бо сам любить випить. Ти з злости говориш на нього.

Марія. Ого! А чого ж я злощусь?

Ніна. А я знаю? Ти ввесь час нікому не даєш спокою, ні мені, ні Йванові, ні тітці. Наче ми винні, що ти зраджувала свого чоловіка, й він кинувся під німецькі штики.

Марія. Та я ж діявол, Муфто. Я от і твого чоловіка спокушу, а він кинеться під жандармський арешт. Побачиш.

Ніна. Ти таки здатна на це!

Марія. Правда? А слухай, Муфто: а що, як Іван уже мій любовник, а я тільки навмисно оце дражнюся з тебе, щоб помаленьку підготовити тебе до цього? Га?

Ніна. Забірайся собі геть! Я не хочу говорити з тобою!

Марія, *сміється.* Ти часом не думала про це? Ні? Га?

Ніна, *зляканo.* Ти неправду кажеш! Ти не смієш цього зробить!

Марія. Чому? Гріх, як каже твоя тіточка? Ах, Муфто ти тіточчина! Гріха на світі нема ніякого. Розумієш ти? Нема, пропав, помер гріх. Так ти й тіточці своїй скажи. Гріх зостався ще в печерах, у манахів та в печерних тіточок. А більше ніде нема. Їй-Богу, Муфто. Поїдь на фронт, і ти переконаєшся зразу. Там за одну годину робиться стільки всяких чудесних гріхів, що всім печерним манахам і тіточкам не відмолити за мільйони літ. Лежить собі, наприклад, чоловік у рівчаку, держить у руках рушницю й „пах-пах", убиває собі людей. Всяка ж тіточка тобі скаже, що вбивати — страшенний гріх. Або ось: вривається одна купа людей до других і — лусь, хрясь, бах! — убивають, грабують, насилують, катують. А потім сидять собі, сміються, п'ють, співають, вихваляються. А це ж великий гріх, Муфто, красти, грабувати, насилувати жінок. Правда? Як говорить про це тіточка?... А скільки, Муфто, гріхів там робиться проти сьомої заповіді! Чоловіки зраджують жінок, жінки чоловіків, любовників, лікарі мають жіночі гареми, сестри-жалібниці мають чоловічі гареми, міняються, продають. А всяке инче? Мужні герої обдирають ранених товаришів, добивають їх, крадуть у мертвих, гризуться за крадене. І головне, Муфтонько, головне в тому, що нема в цьому ніякого гріха. Ніхто не думає зариватись у печери й по двацять років не вмиватись через це. Той манах із своїми трьома вбитими перед якоюнебудь сестрою з фронту — немовлятко, інститутка

щодо гріховности. Та я сама вбила своїми руками з десять Німців. І можу хоч зараз убити тобі, кого хочеш, і ніякого гріха не буду почувати. А ти мене лякаєш: „Не смієш“. Я чоловіка свого під самим його носом зраджувала з близьким його другом, а ти — „не смієш“. *Сміється.*

Ніна, *злякано.* Марусю, ти серйозно, чи жартуєш? Я боюся.

Марія. Розуміється, жартую, хиба ж ти не почуваєш? І жартом візьму та й заберу з собою на фронт твого Йвана. Га? І нічого серйозного в тому не буде. Хиба ж на світі є щонебудь серйозне? Плюнь, Муфто. Найсерйозніщий чоловік, якого я бачила на світі колинебудь, це є отой манах у печері. Але й той не вмивався двацять літ. А сама я була серйозна, знаєш, коли? Як мені було років шіснацять-сімнацять. А особливо одного разу, як я страшенно вилаяла Діву Марію за те, що вона не помогла мені на екзамені. От коли ще жив гріх на світі! Аж сіркою пахло від жаху. Хотілось оддати себе на катування, на роздирання звірів, стояти цілими ночами голими колінками на камінні. Як отой манах. А тепер . . . „Не смієш“. Ну скажи мені такий гріх, якого б я не сміла зробити? Ну, скажи, Муфто!

Ніна, *з сльозами.* Ма-ню, я не хочу . . . . Перестань.

Марія, *сміється.* Боїшся? Дурненька Муфта, нічого в життю страшного немає. Нудно тільки. От це найстрашніще. *Обережний стук у двері.*

Ніна. Ой, хто там?

Марія. Ввійдіть. Це напевне той манах. *Входить Середчук.*

СЕРЕДЧУК — невеличкий, худорлявий, старенький чоловічок, одягнений по-міщанському. На лиці ввесь час, навіть, як говорить про серйозне, добра, соромлива посмішка.

Середчук. Звиніть, пожалуста, що з таким опозданієм хлопочу вас. Я — Середчук, отец Михайла Середчука, студента, которий. . .

Марія. А-а! Ви — батько Михася? Дуже приємно. *Вітається з ним.*

Середчук, *незґрабно, але ввічливо потискує руку її і Ніні.* Приятно познакомиться.

Марія. Сідайте, будь ласка.

Середчук. Я до вас, звиняйте, по маленькому делу. Как, значить, мой син у неізвєстності, то я хотів би знати, де він знаходиться в настоящеє время.

Марія. Як „де"? Тут, у го́роді. От тільки-що тут був.

Середчук, *помалу з полекшенням, хреститься.* Ну, слава Богу. Думав, що арештували вже.

Марія. А ви ж самі де живете? На селі?

Середчук. Нє, тут же в го́роді. Та вже я вам по секрету скажу, тільки не говоріть йому — он трошки стидається мінє. Ви, говорить, папаша, не про . . . про—лє—таріят, а мелкобуржуазний господін . . . Я, звиняйте, таких слов не особенно понімаю, я не вчений. Ну, і стидається.

Марія. А, ви чим же занімаєтесь?

Середчук. Я тепер занімаюсь по слюсарній часті. Кадась я був хорошим слюсарем; ну, тепер який уже там з мене слюсар. Та за слюсарство я вп'ять недавно взявся. . . Мєсяця два всього. А то в мене бакалейна лавочка була. Коли почув, що іде старість, стало ломить руки, ноги, работать не в сила́х, ну, став шукати лекшої роботи. Та й найшов лавочку. А Миші то не сионаравилось. „Ви", говорить, „не пролєтаріят, і з народа кров смокчете. „А яка там кров з тої лавочки? Як заробиш на харч, то й слава Богу. Чеснов слово. Та ще многі просяться, щоб у борг дав. Просить, молить. Ну, бачиш, що біда . . . Бог з тобою: оддаси — оддаси; ні, ну, то й так буде.

Марія. Ну, а Миша перестав сердитись?

Середчук. Та будьто би перестав, і книжки став читать мені. Я, признаться, плохо понімаю, старий уже до книжок, ну, йому не по-

казую. Поддакую, грішний чоловік. Тільки ви вже, пожалуста, йому не розказуйте.

Марія. Ну, що ви, що ви! Ми розуміємо. Ви дуже любите його?

Середчук. Та як же не любить? Один он у мене, нікого больше нема на світі. Уся моя втіха й надія. Якщо з ним, нехай його боронить Бог, щонебудь станеться, то й мені жить нема чого. Кому я нужний, і на віщо мені те життя тоді? Нагорювався, нажився упольні: Годі з мене. Так він, значить, тут, і не больно́й?

Марія. Ні, ні. Та він от-от має прийти.

Ніна. Ви посидьте в нас трішки, він зараз, зараз прийде. Може, чай будете пить? Я вам зараз. . . *Хоче встать.*

Середчук, *схоплюється трівожно.* Нє, нє, покорно благодарю вас! Я лучче пойду сібє. А то як побачить мене тут — застидається. Я й одєтий скверно, і говорить з благородними не вмєю. І ви йому даже не говоріть, що я був тут. Пожалуста, я вже прошу вас. Він казав, що як уже дуже чогось нада буде, то щоб я по тетому адресу обратився. Ну, звиніть, пожалуста, що побезпокоїв. Спасибі вам, що заспокоїли. До свідання. *Ніяково, незґрабно прощається за руку.*

Марія. Всього доброго. Коли треба буде чогось, заходьте.

Ніна. Бувайте здоровенькі. Приходьте до нас!

Середчук. Спасибі, спасибі . . . До свідання . . . *Кланяється посміхаючись, виходить.*

Марія. От так „Миша“! Ну, ну, я ж йому тепер задам!

Ніна. Ні, ні, ти йому нічого не кажи! А то він од сорому забіжить без вісти. Бог з ним, він хороший.

Марія. Пострівай, здається, гомонять? Мабуть, наші приїхали.

Ніна, *схоплюється, біжить з хати, кричить по-дитячому:* Наші, наші, чую голос Івана! Приїхали! *Виходить.*

Марія, *сама, схвильовано, швидко чепуриться перед дзеркалом, хоче поправляти зачіску, але раптом сама себе спиняє, насмішкувато посміхаєть-*

ся й кидав зачіску, як є. Входять: Чоботарь Іван і Ангелюк, несучи в руках, перший — велику валізку, другий — пакунок, загорнутий у папір.

ІВАН, високий, крем'язний, з чисто голеним лицем, квадратовим, упертим підборіддям і добродушно ласкавими очима. Ходить, говорить і робить усе дуже повільно, розмірено, немов обдумуючи кожне слово й рух. Одягається чепурно, з смаком, по-европейському, нагадує Анґлійця.

АНГЕЛОК, дуже худорлявий, негарний, з немов вимоченим лицем, сірим, кострубатим, неохайним волоссям, яке стирчить на всі боки. Одягнений дуже неохайно, недбало, штани короткі, брудні, обтріпані, піджак куций, сорочка нечиста. Говорить теж обтріпаними, незграбними фразами, перестрибуючи з одної думки на другу. Але любить виставляти себе, як головну особу в кожній акції.

Іван, *помалу пускаючи валізку на землю.* Ну, от. Так. Тепер: добривечір.

Ніна, *обніма його, пригортаючись, лащучись.* Поганий, поганий, чого так забарився?

Іван. Не можна було, розумієш, раніше. І так добре.

Ніна. А що тут таке? Можна подивитись?

Іван. Зараз побачиш. *З посмішкою.* Перенеси валізку ближче до світла й подивись.

Ніна, *хапається за ручку валізки, хоче підняти й не може рушити з місця.* Ой, як же ти ніс його? Що тут так важке?!

Ангелок. Зараз побачите. Треба, Йване, той, швидче: взагалі, як не . . . До ранку неодмінно. Играшкам тут не місце . . . *До Марії.* Тут, розумієте, цілий клопіт вийшов. Я сказав, щоб Василь дома сидів, а він, той . . . пішов. Без нього неможливо було . . . А тут хазяйка, боїться. Ну, без Василя.

Ніна. Що без Василя? Що? Я ніколи нічого не розумію, що говорить Ангелок. Іване, скажи йому, щоб він не говорив так кострубато. І щоб не копався, як говорить, у своїх папірцях.

Ангелок, *говорячи, любить виймати папірці в себе з бокової кишені й щось заклопотано шукати серед них.* А ви той . . . не той . . . не перешкаджайте. Ну, без Василя. Мусів сказати Іванові, щоб брав та ніс. Нічого не зробиш. І взагалі, щоб до ранку. Ну, треба починать. *До Ніни.* В нас іще одна лямпа є?

Ніна. А що буде? На віщо?

Іван. Так, так, іще одну лямпу необхідно. Будемо складати проклямації. Тут друкарський шріфт і каса. Треба, щоб до ранку все було готове.

Ніна. Ой, як це інтересно! І я буду складати?

Ангелок. А як же, так і той . . . і будете.

Іван. І ти будеш. А ви, Марусю, ще не зволили змінити свого настрою? Будете складати?

Марія. Ні, ще не змінила свого настрою, й буду складати.

Іван, *увічливо, гумористично уклоняється.* Дуже приємно бачити таку постійність.

Марія, *таксамо уклоняється.* Дуже рада, що дала вам приємність. Це так рідко буває.

Ніна. Ну, почали знов! Давайте швидче складать! Я хочу подивитись. Ага. Другу лямпу треба. Ходімте, Ангелок, принесете. Чуєте? Чуєте, Ангелок? Беріть самовар, несіть за мною. Та покиньте ви свої папірці. От кара Господня з цим чоловіком!

Ангелок. *посміхається з виразом вибачливости й вищости.* Власне кажучи, вам слід би було инакше відповісти, але . . . ви ж тут, Іване, будь ласка, не той, ви не гайте часу . . . До ранку треба конче. *Бере самовар.*

Ніна. Він так говорить, ніби на тиждень кудись виїжджає. Ой, Ангелок справжній. Та куди несете? Не в ті двері. Ой, ой, мацапуро! *Підпихає його у спину й виходить за ним.*

Іван, *розпаковує валізку.* На шість годин ранку треба встигнути. Гм, навряд. Це так, що, мабуть, навряд. *Робить дуже повільно, розмірено.*

Марія, *стоїть біля його і з посмішкою слідкує за його руками. Перекривляючи його, розтягаючи слова.* Чому ж не встигнете? Ви з такою експресією, так блискавично все робите, просто на кур'єрських, що аж у очах миготить од ваших рухів.

Іван. *добродушно, ясно посміхається до неї.* Така вже, видко, вдача, Марусенько. Так, мабуть, Бог дав.

Марія. Страшно цікаво подивитись, як ви обнімаєте жінок. Таксамо, як оце валізку розвязуєте?

Іван. Я можу показати, коли ви так цікавитесь.

Марія. Ох, подумаєш! Ви можете показати? Такий високо-моральний, благочестивий, ідейний чоловік? Та ви хиба знаєте, що таке кохання? В'являю собі, як ви обнімаєте. *Показує, роблячи заклопотане лице.* Гм, так . . . А тепер о-так-о. *Сміється.* Страшенно палкий з вас любовник був би.

Іван, *мовчки, пильно, серйозно дивиться на неї.*

Марія. Ой, ой, не буду, не буду! Зараз нотацію, проповідь, акафист буде читати. Ради Бога, простіть, ні за що більше не буду!

Іван. Гм! Якось усе це чудно . . .

Марія, *перекривляє.* Гм! Якось і мені все це . . . чудно.

Іван. Ну, добре! *Починає жвавіще розвязувати валізку.*

Марія, *з хитрою посмішкою слідкує за ним.* Тихше, Іване, тихше, ви шворки порвете, куди ви так поспішаєтесь? Що з вами?!

Іван, *випростуючись.* А що з вами таке, скажіть ви мені? Га?

Марія, *раптом ступаючи до його, швидко, гарячим шопотом.* Сказати? Га? Хочете, щоб сказала? Хочете?

Іван. Хочу.

Марія. Ну, так, слухайте: я . . . *(Павза)* я купила собі нові черевики. Подивіться. *Показує і сміється.* Чудесні, правда?

Іван. Гм! Непогані. Скільки дали?

Марія. „Гм“! Двацять карбованців.

Іван. Дешево як.

Марія. А ви дорожчі купіть.

Іван. Не варта.

Марія. Навіть черевиків не варта? Бідна я. Ну, Бог з вами. Поїду на фронт, там дорогих черевиків не треба. Ніна аж перехрестилась, як довідалась, що я завтра їду на фронт.

Іван, *вражено.* Завтра на . . . Та ви жартуєте!

Марія. Я, добродію, ніколи не жартую. Чого вас так це дивує?

Іван. Чекайте, а партійна ж робота? А лазарет ваш?

Марія, *важно.* Я їду боронити рідний край, високоповажаний пане!

Іван. Гм! Коли ж це ви придумали?

Марія. „Гм"! Сьогодні, вчора. Я знаю, коли?

Іван. Через що?

Марія. Так собі.

Входить Ангелок із лямпою.

Ангелок. Ну, тепер, значить, так. Ви вже розвязали, Иване? А де текст? Та ви ще не розвязали? Що ж ви робили?

Іван. Зараз розвяжемо, чого там . . . *Розвязує.* А де ж Ніна?

Ангелок, *помагаючи йому, невдоволено.* Нічого не роблять, балачки . . . Ніна ваша щось там той, їсть . . . Ну, от тепер, значить, так. Ви відмикайте, а я тим часом текст . . . Ні, касу зпочатку. Давайте касу.

Марія. Страшенно ви, Ангелок, безпорядний командир.

Ангелок. А ви, той, лучче помагайте. Несіть оце туди на той стіл.

Марія. Слухаю. *Бере вийняту з валізки частину каси й несе її до столу.*

Іван. Ангелок, не захоплюйтесь дуже, не захоплюйтесь, розсиплете.

Ангелок, *зневажливо.* Не турбуйтесь! От чорт! . . . *Розсипає.*

Іван. Бачите. Ну, нічого, трошки . . . Треба переносити по-трошки. Марусю, ви переносьте шріфт. Добре?

Марія. Все, що скаже начальство!

Ангелок, *серйозно.* В такому разі, той . . . от що . . . Постривайте. *Марія й Іван лукаво переглядаються.* Ага, так. Так ви хочете, так? Ну, беріть, беріть. Кладіть на той стіл. Тут по літерах пакунки. Яка це літера: „ж“?

Марія. Так точно, пане Ангелок!

Ангелок, *поважно.* Так. Умгу.

Марія. Куди скажете класти?

Ангелок. Там у касі знайдіть „ж“ й висипте у скриночку. Та не розсипте, бо ви . . . Знаю вас . . .

Марія. Слухаю, пане Ангелок!

Вбігає Ніна, щось жуючи.

Ніна. І я, й я! Що мені робити?

Марія. Цілуй швидче Йвана!

Ніна. Через що?!

Марія. Та ти ж питаєш, що тобі робити.

Ніна. Ай, дай мені спокій! *Вередливо.* Іване, що мені робити? Я теж хочу помагать.

Іван. Добре. Зараз. Іди сюди. Дивись. Бери ось ці пакуночки. Розумієш?

Ніна. Розумію.

Іван. Тільки обережно бери, щоб не розсипати. Прочитай, яка літера надписана там, потім ту літеру знайди там, у касі, й висипай.

Ніна, *дуже вважно.* Добре.

Марія, *підходячи, тоном Івана.* Потім вернись, нахились над валізкою, простягни руки, візьми пакуночок — та обережно, помалу, щоб не розсипати. Одхились, повернись і йди до каси. Розумієш?

Ніна. Іване, скажи їй, щоб вона не чіплялась до мене! Що це таке?

Іван, *строго*. Марусю! Не смійте чіплятись до Ніни. Йди сюди, я тебе пожалію.

Ніна, *лащиться до його*. Вона цілий вечір сьогодні шпигає мене.

Іван. Ах, бідна моя дитинка! *Голубить її*. От я їй задам!

Ніна. І говорить усякі дурниці про тебе.

Іван. Нехай, нехай, я їй покажу говорити про мене дурниці!

Марія. Ну? От і знайшла собі роботу. Бачиш, дурненька. Я ж казала.

Ніна. А ти роботяща! Ну, й буду цілувати, й буду. А що? Ага?

Іван. Гм! Тільки дві роботи все ж таки важко робити. Або цілуватись, або шріфт розкладати.

Ангелок. Ну, от той . . . цілуються!

Марія. Нічого, Йване, ми поділимось. Ви цілуйтесь собі, а ми будемо шріфт розкладати.

Ангелок. Ну, треба поспішати! Що справді . . . цілуватись! . . .

Ніна. Ну-ну, Ангелок! Ми вже будем робить . . . У, та важкі які! Яка ж це літера? „К". Тепер туди, Іване?

Іван. Туди, туди. Ти носи, а я буду тобі подавать.

Марія. Може, вже й мені подаватимете, коли ваша така ласка?

Іван. Прошу, з великою охотою.

Ніна. Ага, тепер і тобі! А сама сміялася!

Ангелок, *строго*. Тільки швидче, швидче. Не рано. Йване, не розсипте, обережно.

Іван. Добре, добре.

Ніна. Ангелок — справжній ґенерал!

Ангелок, *самовдоволено, трошки засоромившись, посміхається*. Ґенерал? Самі ви ґенерали. Коли ж з вами инакше не можна . . . Цілуються, наприклад. Тут кожна хвилина, можна сказати, той . . . А вони . . . Революціонери!

Марія. Так їх, Ангелок, так! Що, справді, затіяли тут?

Михась, *швидко входить, схвильовано шопотом говорить.* Жандарми йдуть! Поліція! Тікайте!

Всі на мент кам'яніють.

Іван, *зразу, швидко підвівсь, твердо, рішуче.* Далеко?

Ніна, *з жахом, шопотом.* Ой, Боже мій!

Михась. Ні, не далеко . . . Ху, не можу . . . говорить. Ідуть уже сходами. Заняли всі виходи. На подвіррі поліція. Я думав, не до нас. Слідкував увесь час із парадного.

Ангелок, *без ладу починає пхати собі в кишеню шріфт.* Я так і знав! Я так і знав! Що ж тепер? Га?

Іван, *рішуче, сильно, зовсім иншим голосом і тоном, ніж звичайно.* Перш за все, не хвилюватись. Ми маємо ще час. Ангелок, одчиняйте двері на балькон! Швидко! Та киньте шріфт, на якого біса він вам. Марусю! Драбинку. Ніно, не хапай мене за руки, не трусись. Нічого страшного нема. *До Михася.* Вони були далеко від нас?

Михась. Поверхи на три нижче. Тепер уже, мабуть, підходять.

Марія, *винявши з буфету мотузяну драбинку, підносить її Йванові, серйозним, але майже спокійним голосом.* Ось є. Що далі?

Іван. Давайте. *Бере драбинку й біжить із нею до Ангелка і з ним разом одчиняє двері на балькон. Вибіга туди. Видко, як прив'язує драбинку.*

Марія, *вибігає в сіни.*

Михась. Куди ви? Вони зараз будуть дзвонити!

Ніна, *стоїть, злякано труситься, прислухається.*

Іван. Готово. Можна спускатись. Ніно, йди! Де Марія?

Ніна. Вона . . . вона вийшла.

Іван, *сердито.* Що за дурниці! Куди? Для чого?

Марія, *вбігаючи з одежею в руках, до Ніни.* Бери своє пальто, одягайся. Іване, ваше пальто, капелюх.

Іван. А ваше ж де?

Марія. Я встигну. Драбину прироблили? Ну швид . . . *Голосний дзвінок, усі застигають.*

Іван, *шопотом, спокійно.* На балькон. Швидче.

Марія, *пхає Ніну.* Швидче, швидче, ради Бога!

Іван. Михась, Ангелок, спускайте жінок! Вони зараз будуть ламати двері. Ми не встигнемо. Я піду їх затримаю.

Марія, *спокійно, твердо.* Ви не маєте права цього робити. Подивіться на Ніну. Беріть її і спускайтесь. Я задержу.

Дзвінок, і зараз же гупання у двері, жіночий крик.

Марія. Вони ламають. Олена Карпівна прокинулася. Швидче, я вам кажу!

Ангелок, *розгублено хапає Ніну й тягне її до бальконy.* Ходімте, ходімте!

Ніна. Іване, Йване! Я не піду без Івана!

Марія, *пхаючи Йвана.* Та йдіть же ви! Ах, Господи! Михасю, чого ж ви?!

Михась. Я зостанусь, я задержу.

Ніна. Іва—не!

Іван, *хапає її й майже виносить на балькон.*

Марія, *злісно штовхає Михася до бальконy.* Йдіть же, я вам кажу. У вас старий батько. Швидче! Чуєте? *У кватирі тупотіння ніг, дзвінок.*

Михась, *махнувши рукою, вибігає.*

Марія, *біжить у передпокій.*

Іван, *іще раз виглядає, зачиняє за собою бальконові двері і зникає. Чути голосні балачки, брязкіт острогів, важкі кроки; шамотня.*

Марія, *йдучи попереду жандармів і поліції.* А це моя кімната. *Спокійно зупиняється і стоїть.*

Сталинський (років 38, з довгою, викоханою, чорною бородою), *дуже ввічливо, майже ніжно.* Ага, це ваша кімната? Дуже приємно, дуже приємно. Мила кімнатка.

Перший поліцай. *знаходить на столі шріфт і зараз же підносить до Сталинського.* Тіпографія, ваше високоблагородіє!

Сталинський. *живо.* А-а, шріфт? Он як! Багато?

Перший поліцай. Так тошно, порадошно. *Показує рукою на стіл.*

Сталинський. Ага, це тільки-що, очевидно, принесений. *До Марії дуже привітно, добродушно.* Правда?

Марія. Хибá вам не все-одно, коли принесений?

Пристав, *розглядаючи валізку.* Пудів зó три буде. *До поліцаїв.* Двері на балькон подивись! Живо!

Другий поліцай. Там какаясь біла вещ, ваше високородіє.

Пристав. Подивись! Корнієнко, книжки передивись! Шріфт у одне місце. Та не розкидать мені!

Сталинський. *ходить по кімнаті й уважно роздивляється. До Марії ласкаво.* А чия ж це друкарня, дозвольте спитати?

Марія. Моя.

Олена Карпівна. *входить, закутана в велику хустку. Зачувши слови Марії, гордо, величаво.* Прошу не вірити. Ця особа живе тут у гостях. Кватиря моя. Ця кімната моя, і друкарня моя.

Сталинський, *з ласкавою й серйозною посмішкою.* Ах, ваша? А дозвольте спитати: для якої потреби ви маєте в себе друкарню?

Олена Карпівна. То моє діло. Тільки я вам заявляю . . .

Марія. Олено Карпівно, ну, на віщо ви це?

Олена Карпівна. Я вас не розумію, Маріє Антонівно . . .

В цей час другий поліцай знаходить драбинку і кличе знаками туди пристава. Пристав через якийсь мент вертається з драбинкою в руках у кімнату і прямує до Сталинського.

Пристав, *тихим голосом.* Мотузяна драбинка!

Сталинський, *жваво.* Де була? На бальконі? Значить, вони тудою тільки-що втекли! Що ж ви мені показуєте її? Свистіть моментально. Вони ж тут на подвіррі, в сусідніх кватирях. Обшукати ввесь будинок.

Пристав. Слухаю, ваше високородіє! *До поліцаїв.* Подати свисток надвір! А ти, Сівашов, біжи на вулицю. Стій, я сам! *Вибігає.*

Сталинський, *до Олени Карпівни й Марії.* На великий жаль, доводиться турбувати вас такої пізньої години, але що зробиш. У тих кімнатах нікого більш немає?

Олена Карпівна. Немає. *Раптом.* Я сподіваюсь, що ви, арештовуючи мене, дозволите мені взяти з собою необхідні речі, а також евангеліє?

Сталинський. О, будь ласка, будь ласка! Але ви зовсім даремно гадаєте, що я вас буду арештовувать. Абсолютно непотрібно. Я от попрохаю тільки шановну паню поїхати зо мною на пів годинки в управління, — ми там напишемо протокольчика. Шріфт, розуміється, ми мусимо забрати в вас. Це вже прошу вибачити мені, але ви не маєте промислового дозволу на хатню друкарню?

Олена Карпівна. Ні, не маю.

Сталинський, *тим же ввічливо-серйозним тоном.* Ну, от бачите. Значить, ви незаконно в себе, без дозволу тримаєте промислове приладдя.

Олена Карпівна. Хиба́ я не маю права тримати в себе промислові речі?

Марія. Ах, Олено Карпівно, пан жандарм глузує з вас, а ви . . .

Сталинський, *поспішно, навіть із образою в голосі.* Бог з вами, Бог з вами! Де ж ви тут бачите глузування? Я цілком серйозно говорю, що не маю за що арештовувати шановну паню. А шріфт мушу конфіскувати. Вас же попрошу зо мною на пів годинки для протоколу.

Пристав, *вбігаючи, радісно.* Дозвольте доложить. Злочинці спустились у кватиру під сею. Вони арештовані!

Сталинський. Ага! Чудесно, чудесно! Так прошу вас, шановна пані! *Показує рукою на двері. До пристава:* А ви тут самі докінчите трус.

Пристав. Слухаю.

Сталинський, *погладжуючи бороду рукою й задоволено посміхаючись, помалу виходить за Марією й Оленою Карпівною.*

Завіса.

ДІЯ ДРУГА.

Кабінет жандармського підполковника Сталинського. М'які фотелі, шафи з актами, бібліотека, портрети царів, стіл. Одні двері у прийомну, другі в сусідню кімнату. Велика шафа з скляними дверцями, запнутими зсередини сітчатим серпанком.

Ніздря (років 50, високий, худий, з понурими чорними вусами і хмарним лицем п'яниці), *стоїть біля шафи і тримає в руці табакерку з табакою, з якої часом нюхає.* А ти думаєш, ти на старости літ не дойдьош до тетой шкафи? Дойдьош. Каїн доведе!

Вахмістр (молодий, франтуватий). Я на казьоной служьбє: мені він нічого зробить не в силáх. *Прибірає на столі.*

Ніздря. Хто? Каїн не в силáх?! Понімаєш ти з носа та в рот. Та Каїн, брат, тобі кого хоч, самого ґенерала, как схоче, в острог посадовить. „Казьоная служьба". Він тобі з кого хоч, з усіх апостолів Юд може поделать. Я по какой причині в нього на шкафном положенії состою? Га? Я до Каїна, знаєш, хто був? Га?

Вахмістр. Та чув, машиністом.

Ніздря. Так отож понімай! А познакомився з цим Каїном, і що получилося. Га? Достоїн я, щоб мені полові у трактирах по морді били? Совершено упольнє достоїн. А хто причина? Каїн. Та ти мене, бувало, ножем ріж, вогнем печи, щоб я товариша виказав. А тепер? Гм! „На казьоной служьбі". Ну, згадаєш моє слово: уб'ють Каїна.

Вахмістр. Хто?

Ніздря. Найдуться такі. Та ти первий можеш убить, знаєш ти це, чи ні? Посміхаєшся? А от згадаєш мене. Хіба це офіцер как офіцер? Це діявол. Вєрно, діявол. Нечистий дух. Ти смотри: другі офіцери як спольняють службу? Прийшов, позанімався, скілько полагається, того допросив, тому приказав, там написав, напився чаю, покурив і пішов додому. Так? А тетот? А тетот нє-є. Тетот не довольний тим,

що чоловік сидить у тюрмі год, два, три, що, може, здоровля потеряє. Йому то наплювать, йому що допрос? Йому душу всю свою давай! Понімаєш? У душу йому нада залізти, сковирнуть її, обплутать, обснувать, як павуку. От що йому нада! От він мене в шкафу садовить, щоб я записував і підглядав за арештованими. І сижу, сукин син, сижу! Скаже задушить своїми руками — і задушу. А як він насилував тут оту, що потім повісилась у тюрмі, хіба ж я не сидів отут у шкафі й не бачив того? Бачив і не пикнув. А спробуй я пикнуть про це, так іменно, що тільки пикнув би.

Вахмістр. А в шкафі ж таки чхаєте?

Ніздря. Ну, а ти не чхнув би, як би бачив, що чоловік от-от лізе сам у павутиння? Га?

Вахмістр. Так ви ж проти служби? Змену, значить, делаєте?

Ніздря. Яка служба? Хіба на службі полагається чоловіка заплутувать? Када він винуват, — допроси його, суди, в тюрму одправ. А не совращай його душу страхом і обманом.

Вахмістр. А Каїн на цей щот сволоч порадошна, то правда.

Ніздря. У-у, сатана, нечистий дух! Стой, кажись, сам іде. Його голос! Оце, значить, уже тих мовчунів на допрос привезли. *Хова в кишеню табакерку.* А молодці! Сім місяців б'ється з ними й ні одного слова не добився. Тш-ш!

Сталинеський, *входить; різько, сухо, строго:* Приготовлене все?

Ніздря, *влесливо, з м'якою, запобігливою посмішкою.* Так точно, ваше високоблагородіє!

Сталинеський, *до вахмістра.* Впусти паню Чоботарь.

Вахмістр, *мовчки повертається й виходить.*

Сталинеський. А табакерка де?

Ніздря. Дома зосталася, ваше високобл . . . Василь Павлович.

Сталинеський. Чхать не будете?

Ніздря. Боже борони, Василь Павлович! Що ж я служби не понімаю, чи как? Ну, согрішив у той раз, так хто, Василь Павлович, не грішний.

Сталинський. Ну, на місце. В будку! Марш!

Ніздря, *зирка на його, одчиняє шафу й залазить у неї.*

Сталинський. Папір, перо, все є?

Ніздря. Так точно, Василь Павлович. Прикажете замкнутись?

Сталинський. Замикайтесь.

Ніздря, *зачиняє за собою двері шафи.*

Сталинський, *сідає за стіл, готує теку з паперами.*

Вахмістр попереду, за ним Ніна, схудла, змарніла, з боязькими широкими очима, в теплій, в'язаній блюзці й дитячій, теж в'язаній шапочці. Вахмістр пропускає Ніну вперед і виходить.

Сталинський, *прибірає вигляд простої добродушної людини, ввічливо встає, подає стільця.* Сідайте, будь ласка. Вибачайте, що потурбував вас. Знаю, знаю, лаєте мене, а що ж я маю робити? Ну, так як, і сьогодні мовчатимете?

Ніна, *мовчить і засува руки в рукав, — видко, їй трошки холодно.*

Сталинський. Вибачте, вам, здається, трошки холодно? Може, дозволите скляночку чаю? Я гадаю, що це така штука, що й од жандарма можна приняти. Га? Дозволите? *Надушує ґудзика дзвінка.*

Ніна, *мовчить і дивиться повз Сталинського.*

Сталинський, *сміється.* Ну, ви ж і запеклий народ! *До вахмістра, що входить.* Дві склянки гарячого чаю! *Вахмістр виходить.* Так. Ну, так що ж мені робити з вами, мовчунами милими? Мені наказано начальством покінчити вашу справу за всяку ціну. А як ти його скінчиш, коли ви такі непохитні? Я б уже й сам одчепитись од вас радий, аби мені хоч дві-три чисто формальні графи заповнить. І тоді Бог з вами, відчепіться ви від мене. *Добродушно сміється.* Ну, на

формальні запитання будете відповідать? Де родились, де вчились? Тут же нічого страшного немає. Га?

Ніна, *не рухається, мовчить.*

Вахмістр *із чаєм, ставить на стіл, виходить.*

Сталинський, *підсовуючи склянку Ніні.* Прошу, будь ласка, погрійтеся.

Ніна, *не дивиться на чай, мовчить.*

Сталинський, *з захопленням сміється.* А, їй-Богу, мені це подобається! Я це люблю. Таких противників я люблю! Оце видержка, сила, строга тактика! Прекрасно, прекрасно! І скажу вам, так, знаєте, по-щирости, не по-жандармськи, а по-людськи *(озирається, тихіще)*: держіться раз-у-раз такої тактики. Мовчіть, і ні пари з уст! Головне, ні одного звуку, ні одного слова. Для нашого брата, жандарма, нема нічого гірше, як отаке абсолютне мовчання. Це, я вам скажу, вбійча, безнадійна штука. Туман, непроглядний туман! Я, по правді сказати, зовсім поганий жандарм, мене таке мовчання вводить в апатію, й я готов так-сяк замазати справу і швидче зіпхнуть її з рук. Як от з вами. А от є в нас такі поети жандармського діла, яких така, як ваша, тактика доводить до сказу, до хвороби. Їй-Богу. Нехай арештований бреше, вигадує, заплутує, нехай лається, аби не мовчав, аби подавав голос одним-двома словами, „не знаю", або „не хочу відповідать". або щонебудь. Тут, розумієте, з психологічного боку важно отаке подавання голосу. Розумієте? Бо коли арештований каже: „не знаю", або „не хочу відповідать", то цим він усе ж таки відповідає. Він уже входить у певний контакт із слідчим. Ви розумієте цю ріжницю? Розумієте?

Ніна, *мимоволі з цікавостю починає слухати й киває головою.*

Сталинський. Ні, ви розумієте саму ідею цього? Розумієте?

Ніна. Розумію.

Сталинський. Тут одне-два слова, кивок головою й уже тоді піде. А от з вами просто біда. Але ви молодці! Аж шкода, їй-Богу, що вам доводиться все ж таки дорогенько платити за принцип. Наприклад, ваш чоловік . . . чудесна, значна, сильна особа. Але . . . *(сумно хитає головою)* тюремний лікарь казав про його неприємні речі.

Ніна, *тривожно дивиться на його.*

Сталинський. Не знаю, чи буду я ще з вами бачитись: чи варто вам це казати.

Ніна, *тривожно.* Він хворий?

Сталинський. Ні, так, щоб дуже, не можна сказати, але . . . в його ж починається туберкульоз. Ви це, мабуть, знаєте? Йому треба якмога швидче з тюрми вийти.

Ніна, *гаряче.* Господи! Так випустіть же його!

Сталинський, *посміхаючись.* Будь ласка! Так ви ж самі не хочете виходить. Як же я вас випущу, коли я не можу пустих формальностей записати? Наприклад, я й досі не знаю, коли ви подружились?

Ніна. Ну, три роки.

Сталинський. Ну, от бачите, три роки. А ваша шановна тіточка каже, три з половиною.

Ніна. Ну, може, три з половиною.

Сталинський. О-так-о! „Може, три з половиною". Та мені ж треба точно це знати. Ви, здається, жили тоді в Полтаві?

Ніна. В Полтаві.

Сталинський. Але подружились ви ще до знайомства з Михайлом Буначенком?

Ніна. З Буначенком? Ні, ми познайомилися з Буна . . . *Злякано замовкає.*

Сталинський. Ну, от, ви і злякались уже. Так я і знав. Ну, що тут такого, що ви знайомі? Це ж не революціонер, а мирний обиватель собі.

Ніна. Я не можу відповідать вам. Одпустіть мене!

Сталинський. Як хочете, як хочете! Я тільки в ваших інтересах Чим довше я не зможу зібрати про вас формальних відомостей, тим довше ви сидітимете. А здоров'я вашого чоловіка від того не покращає. Як хочете. Наприклад, мені треба чисто таку . . . пусту справочку: за скільки день до того, як у вас у кватирі була друкарня, ви з вашим чоловіком їздили в Миронівку?

Ніна. Вибачте, в нас ніякої друкарні не було!

Сталинський. Ах, простіть, я не так висловився. Як ми прийшли до вас на кватиру, за скільки день до того ви виїхали?

Ніна. Я не знаю, пустіть мене.

Сталинський. Ви не хочете відповідати, чи не знаєте?

Ніна. Я не хочу відповідать! Чи, той, я не знаю . . . Я ні про що не знаю. І я не хочу відповідать. І пустіть мене! Я вас прошу . . . Я не можу . . . *Говорить із сльозами в голосі.*

Сталинський. Добре, добре! Я ж нічого. Зараз вас одведуть, ви не хвилюйтесь. *Дзвонить.* Я ж тільки вашого добра хотів . . . Не я сиджу, а ви . . . Я тільки службу виконую. *Вахмістрові, що входить.* Одвести паню Чоботарь у прийомну. Прощайте. Ще раз вибачте, що потурбував.

Ніна, *не уклонившись, хапливо виходить.*

Сталинський, *тихо до вахмістра.* Постривай. Івана Чоботаря. Під час допиту я викличу Марію Ляшківську. Потім подзвоню три рази. Чуєш? Тоді ти ввійдеш і скажеш, що мене негайно просить до себе на хвилинку ґенерал. Чуєш?

Вахмістр, *тихо.* Слухаю. *Виходить за Ніною.*

Сталинський, *швидко підходить до шафи, відчиняє.* Про Буначенка записано?

Ніздря. Так точно, Василь Павлович. Напрасно тільки пустили її так швидко, вона б іще сказала. Уже була на мазі.

Сталинський, *мовчки відходить.* Замкніться.

Ніздря, *хапливо зачиняється.*

Входить із вахмістром Іван, дуже схудлий, зарослий бородою, під очима сині западини, часто кашляє, беручися за груди. Йде помалу, слабко тримаючись на ногах, як людина, що недавно встала після тяжкої хвороби, горбиться.

Сталинський, *попереднім своїм тоном, м'ягко, добродушно.* Прошу сідати. Дуже, дуже мені прикро, що доводиться турбувати вас, але що ж зробиш? Мене турбують через вас. Ну, що, як ваше здоровля?

Іван, *сідає помалу, немов сам у хаті, виймає циґарку.*

Сталинський, *поспішно витягає сірники, запалює й підносить.* Прошу.

Іван, *ніби не бачучи, таксамо не хапаючись, запалює свого сірника й закурює.*

Сталинський, *сміється.* Ех, панове, панове! І сміх із вас, і горе, і жаль на вас дивитись. Самі собі шкодите, а нас катами називаєте. Дививсь я оце на вашу дружину й думав собі: ну, за що ж хоч оця дитина страждає? Кому це потрібне? Молоде, невинне, сидить у тюрмі, тужить. Ех, ви! Вважаєте себе за людей гуманних, чулих, чесних, а робите таку жорстокість над найближчими вам людьми. Еґоїсти ви, мої панове, тай більш нічого! Еґоїсти й боягузи! Нема в вас ні гідности, ні чести: напакостять, нашкодять, а потім ховаються за спідницю, примушують за себе майже дітей страждать. А що, не так? Ну, за що, для чого ви держите в тюрмі вашу жінку? Я вам кажу: ну, дайте мені відповідь на два, на три чисто формальні запитання, й я випущу вашу жінку. Ні, не хочете, нехай, мовляв, і вона сидить зо мною. Неправда хиба? Ні? Ага, тут вам легко мовчать, я знаю. Ні, коли ви такі герої, коли ви такі сміливі люде, так виходьте на бій отверто, груди на груди. А ну, я вам даю слово, що як тільки ви заговорите, так моментально я вас накрию, й за два допити довідаюсь усе, що мені треба. Хочете, заклад? Бачите, я чесно пропоную вам бій і відкриваю вам свої карти. Ну?

Іван. *сидить і поводиться так, ніби нікого в кімнаті, крім його, нема: курить, подивляється навкруги, позіхає, кашляє.*

Сталинський. Ну, правда, чесність у вас не в пошані, я знаю. Вибачайте, що про таку нісенітницю забалакав. Джентльменства ви також не розумієте. Ви розумієте тільки страх. Правда? Ну, в такому разі чого ж ви боїтесь? Щоб не сказати на самоті зо мною чогонебудь зайвого? Боїтесь, щоб товариші в чомусь не запідозріли? Добре. Я можу покликати сюди ваших товаришів. Говоріть при них. Згоджуєтесь? Мовчання — знак згоди. Чудесно. Зараз покличемо ваших товаришів, як вам так цього хочеться. *Дзвонить.* Можна це зробити для вас . . . *Вахмістрові, що входить.* Попрохай сюди паню Марію Ляшківську. Швидко! *Вахмістр виходить.* Ви нічого не маєте проти сеї-особи?

Іван, *ніби не чує.*

Сталинський, *цинічно сміється.* Приємна дамочка! Але по правді, ваша жіночка мені більш подобається. Таке собі пухкеньке, м'якеньке. Вона в вас, здається, лоскоту боїться? Га? Я її трошки обняв, а вона зараз же зовсім по-дитячому сміятись почала . . . Хе-хе-хе! . . . *Пильно дивиться, жде, инчим тоном.* А, правда, з мене немудрий жандарм? Ви собі сидите й думаєте: якими дурницями хоче мене розсердити, щоб моя жінка та під поганими обіймами жандарма засміялась. Правда, так думаєте? Але я вам скажу: буває, що й сміються, буває, ви не думайте. Може, не зовсім хочеться сміятись, а коли треба, — розумієте, треба! — то і з жандармами сміється. І не тільки сміється, а буває дещо й більше. В жінок це буває. У їх серце ще більше. Вона готова свою честь ради коханого в жертву принести. А ваша дружина, здається, любить вас дуже. Га? *Сміється. Входить Марія, не пізнає Йвана, підходить до столу.*

Сталинський, *біжить їй на-зустріч, дуже привітно.* Прошу, прошу! Сідайте, будь ласка. Вибачте, що турбую вас . . . Ось тут . . .

Іван. *підводиться, посміхається до неї, простягає руки.* Невже не пізнаєте?

Марія. Господи! Та не може бути?! *Хапа його руку, не випускає, вдивляється.* Боже, що ж вони з вами зробили? Я чула про вашу хворобу, але не уявляла . . .

Сталинський. Вибачайте! Добродій Чоботарь висловив бажання, щоб я покликав когонебудь із товаришів, і тоді він буде давати відповіді.

Марія, *швидко, здивовано дивиться на Івана.* Ви справді . . .

Іван. *ніби не чувши цього.* Ну, як же ви живете?

Марія. *зрозуміла Івана.* О, я прекрасно! Панам жандармам не так легко довести мене до такого стану, як вас. Та ви сядьте, вам, видко, і стояти трудно, а тут іще в такому чудовому місці, як оце.

Сталинський. Ви, панове, самі винні, що губите своє здоровля. Я вам давно раджу . . .

Марія. Ви були в лікарні?

Іван. Трохи був.

Марія. Запалення легенів?

Іван. Та здається. Неважно. Ну, як там Ніна? Бачите її колинебудь?

Марія. Як же, майже що-дня! Нічого, добре себе почуває. Не турбуйтесь!

Сталинський. Мушу перебити вашу розмову, вибачте, ради Бога. Але ж я вас тут скликав не для побачення. Пан Чоботарь виразно сказав мені, що може відповідати на мої запитання тільки при свідках. Я . . .

Іван. Скільки ж це ми не бачились?

Вахмістр. *входить, до Сталинського.* Ваше високоблагородіє, їх превосходительство просять вас на хвилинку до їх у кабінет у екстреному ділі.

Сталинський. Зараз?

Вахмістр. Так точно.

Сталинський, *невдоволено.* Гм . . . чорт . . . Я занятий тепер.

Вахмістр. Просили. Приказали сказать, дуже екстрено.

Сталинський. Добре. Зараз іду.

Вахмістр, *виходить.*

Сталинський. Мушу протягти ваше побачення. Сподіваюсь, що за це ви будете, принаймні, привітніші зо мною? *Приємно посміхається й виходить.*

Іван. Гм! Що це значить? Га?

Марія, *ніжно перекривляє його.* „Гм"! Такий і зостався. Але, Господи, як змінився! Я просто не впізнала. Борода ще ця!

Іван. Не дозволяють стригтись. Ну, як же ви? Але постійте, що значить, що він лишив тут нас удвох, без варти? Це щось . . .

Марія. А, та чорт з ним! Дайте на вас як-слід подивитись. Я ж стільки думала про цей момент, стільки в'являла, як ми зустрінемось, і ніколи не думала, що це так буде. Господи, бідний ви мій, хороший! Ах, що там за церемонії! *Раптом, сильно обнімає й жагуче цілує.* Все-одно! Нехай тепер.

Іван, *вражено, розгублено.* Гм! Що ж це? . . .

Марія. „Гм". А ви що думали? Що ж ви в'являли? Що я ненавиджу вас? Що раз-у-раз ненавиділа вас? Ну, почекайте, це потім. Я щось хотіла важне сказати . . . Поки можна. Чекайте. Він зараз може прийти і . . . Чекайте. Ох, я не знаю, від чого почати. Таку масу треба сказать, що все розбігається. Чи в вас білизна є? Ні, не те, дурниці я кажу. Ага. Ну, як друкарня? Де вона? *Чути чхання.*

Іван, *озирається.* Хтось, здається, чхнув тут?

Марія, *теж озирається.* Ні, то, певне, в сусідній кімнаті.

Іван. Пострівайте . . . Ви скажіть мені . . . Я не . . . я не розумію . . . Я . . . Що це було?

Марія. Ах, ви мій благочестивий! Ну, що ж це було? Як ви гадаєте? Я вкусила вас, правда? Ні, я не можу бачити вас таким! Я

не можу. Невже ж не можна втечу зробити. Ніяк? Я на все готова, чуєте? Коли вам треба буде людину на смерть, на що хочете, пам'ятайте про мене. Чуєте? Я без ніяких жартів.

Іван. Тш! Треба . . . Я боюсь ласки цього Каїна. Чудесну назву самі жандарми йому дали. Ви маїте на увазі, це ідейний їхній жандарм. Ви строго мовчите?

Марія. Не бійтесь. Так строго, що аж самій дивно й важко, а иноді страшенно з ним хочеться поговорити. О, я б поговорила!

Іван. Ні, ні, ради Бога ні слова! Ви не можете собі в'явити, що він може зробити з одним згуком вашим. Я дуже з цього приводу боюсь за Ніну, особливо, боюсь, щоб вона якнебудь не говорила про . . . *Чхання.*

Іван. Тут хтось є! Я виразно чув. Не треба нічого говорити. *Закашлюється.*

Марія. *з трівогою дивиться на нього.* О, що ж вони зробили з вами!

Сталинський, *входить, задихано говорить.* Ну, от і я. Ви не скучали без мене? Ну, мої панове, так як же? Будете відповідать?

Марія, *суворо до Йвана.* Вам хоч лікарства дають якогонебудь оці мерзотники?

Іван. Яке там лікарство? Вчора з темного карцеру випустили.

Марія. Як? Хворого в темний карцер?!

Іван. А чого ж? Вони й мертвого посадовили б.

Сталинський. Вибачте, панове. Я все ж хочу вияснити . . .

Марія, *голосно, з ненавистю, Іванові.* О, з якою радостю я плюнула б у нахабні очі цього індивіда!

Сталинський, *дзвонячи, ніби не зрозумівши.* Ну, в такому разі, коли ви не хочете, я не можу гаяти часу. *До Йвана.* Мушу вас попрохати вийти. *До вахмістра, що входить.* Проведи пана Чоботаря.

Іван, *простягаючи руку до Марії.* Ну, до побачення!

Марія, *сильно стискаючи йому руку.* До скорого побачення! Кланяйтесь там товаришам. Постарайтесь добути шапку-невидимку та прилітайте до нас на жіночий корпус.

Іван. Добре, постараюсь . . . Бувайте здоро . . . *Починає кашляти й так, кашляючи й держучись за груди, виходить.*

Марія, *суворо хмарно дивиться йому вслід.*

Сталинецький. Туберкульозик, панійко, туберкульозик справжній.

Марія, *раптом озирається й пильно, з ненавистю дивиться на його.*

Сталинецький, *сміється.* А от не вилаєте. Хочеться страшенно, а не смієте. Укусили б, та зубки самі собі підпилили. Ех, ви! Революціонери! Хибá такі революціонери бувають? Ніякої в вас ні амбіції, ні гордости немає. Сам страх. Вам можна плюнути в лице, а ви мовчатимете з страху, щоб не попастися. Товариш явно помірає. А вони гордо мовчать і смішною тактикою своєю женуть його в могилу. Ні, голубчики, коли ви так багато говорите про боротьбу, так прошу боротись, прошу, ну! От я вам говорю отверто, що як тільки забалакаєте зо мною, так я вас зараз піймаю. Піймаю своєю логікою, розумом, хитрощами. Ви в порівнянню зо мною — діти.

Марія. Слухайте, пане жандарме! Я чудесно розумію, чого ви добиваєтеся своїм нахабством. Але не думайте, що я заговорила через ваш фокус. Я настільки не боюсь вас, що хочу раз на завше сказать вам от що: коли хтонебудь з наших товаришів помре з вашої вини, то можете записати це на свій рахунок і ждать одплати. Чує-те? Я теж отверто заявляю вам це.

Сталинецький. Чудово! Чудово! О, це мова справжньої революціонерки! Нарешті, я почуваю, з ким маю діло. Я так і знав, що така жінка, як ви, повинна стояти на десять голів вище за всіх.

Марія. Ото я ж вам раджу запам'ятати те, що я вам сказала.

Сталинецький. Запам'ятаю, запам'ятаю! Неодмінно. Будьте спокійні.

Марія. Ну, а тепер скажіть, щоб мене відвезли в тюрму. Більше з вами балакать не маю ніякого бажання.

Сталинський. Ну, чого ж ви так поспішаєте? Посидьте трошки.

Марія. Пане Сталинський! Ви не з дівчинкою маєте діло. Нічого від мене не дізнаєтесь, і нема чого гаяти часу.

Сталинський. Господи! Та хиба ж я сам не бачу, з ким маю діло? Мені просто цікаво, приємно хоч посидіти з вами разом. Ви думаєте, чого я так часто кличу вас на допит? Думаєте, мені, може, потрібна ваша друкарня і вся ваша справа, яка, власне, нічого не варта? Дурниці! Мені хочеться вас бачити. Смійтесь, глузуйте, плюйте, я готовий до всього.

Марія, *сміється.* Це таки, справді, досить комічний номер. Драма для кінематографа: „Закоханий жандарм або лобзаніє Юди".

Сталинський. І повірте, що вийшла б драма не гірш усякої инчої людської драми.

Марія. Охоче вірю.

Сталинський. У нас, тут, у цій самій охранці не раз одбувались такі драми, тяжкі, часом кріваві, але від них страждали й жандарми.

Марія. Страждають і крокодилі, і паразити. Охоче вірю і в жандармське страждання.

Сталинський. Так, страждають. Бо жага, панійко, не знає ні соціяльних, ні політичних перепон, не знає ні страху, ні законів логіки, ні, навіть, законів чести, нічого. Вона сама для себе ввесь закон. Ну, от я закохався в вас. Яке мені діло, що ви революціонерка, а я ваш воріг, жандарм. Мене це ще більш розпалює. Що з більшою огидою ви ставитесь до мене, то з більшою жагою я буду прагнути вас. Ну, і що ж мені робить? Ну, скажіть самі.

Марія. Ну, розуміється, покликати ваших унтерів, чи вахмістрів і за їхньою допомогою знасилувати мене, як ви це торік зробили з

Лукашевою. Нічого инчого для вас не зостанеться. Цілком входжу в ваше становище.

Сталинський. — І ви не боїтесь?

Марія. О, Господи! Маючи діло з таким джентльменом, як ви, перестаєш узагалі чогонебудь боятись і до всього приготуєшся.

Сталинський, *підходить до неї.* Та-ак? А ви саме така, що можете довести до всякого безумства. *Хоче взяти її за руку.*

Марія, *спокійно встає.* Майте на увазі, пане жандарме, що завтра ж тюрма найде мене мертвою в камері, коли ви дозволите собі своє звичайне „безумство".

Сталинський. Жага, я вам сказав, не знає ні страху, ні законів. *Підступає до неї.*

Марія, *відступаючи.* Пане Сталинський, коли в вас є хоч трохи порядности, покиньте ці дурниці й жарти.

Сталинський. Ото ж то й горенько, дорога моя, що це не жарт. Ви мусите бути моєю. Я цілих шість місяців здержував себе й був порядний, але далі, вибачайте, не маю вже порядности. Звичайно, я міг би взяти вас за першим же допитом, як я брав і инчих ваших революціонерок, але . . .

Марія, *з огидою і гнівом.* Брешете ви, мерзотнику!

Сталинський. Я вам можу доказати, коли хочете.

Марія, *відсовуючись назад.* Я буду кричать!

Сталинський. О, скільки хочете. Ви можете бути спокійні — нас ніхто не потрівожить.

Марія, *з жахом і одчаєм озираючись.* О, Боже мій!

Сталинський. Я шість місяців кричав: „О, Боже мій". Тепер ви трошки покричіть. Я вас попереджав, я радив вам не затягати справу. Ви все відмовчувались? Ну, треба й заплатити за мовчання. Раджу вам заспокоїтись і не доводити діла до унтерів. *Підходить до Марії.*

Марія, *відступає, шукає очима вікон.*

Сталинський. Ні, серденько, втекти абсолютно нема куди. Повірте вже мені.

Марія. Ви, значить, присуджуєте мене до смерти? Так?

Сталинський. Ну, що ви, що ви! На віщо такі страшні слова? Дозвольте вам не повірити. Дозвольте думати, що ви самі не так то вже цього боїтесь, що ви цього ждали і приготовились. Коли б ви так уже боялись, то я вихід давав. Я вам натякав, що друкарня вам коштуватиме дорого.

Марія. Ага, все діло значить у друкарні? *Ступає до його.* В такому разі можете кликати своїх унтерів! *Кричить.* Гей, ви там, ідіть помагати вашому обер-мерзотникові!

Сталинський. Легче трошки. Ви ж можете так собі горлонько попсувати. Яка жагуча, нетерпляча женщина. Ще встигнете націлуватись мене. *Йде до столу, дзвонить.* От зараз і вахмістри будуть тут. Щодо мене, то я, знаєте, хотів би без свідків, але коли в вас такий смак то що робити. Ви, очевидячки, любите пікантність? *Вахмістрові, що входить, строго й холодно.* Проведи арештовану в жіночу кімнату й дай води. *До Марії.* Через п'ять хвилин щоб арештована була тут, чуєш?

Марія. Я вимагаю, щоб мене відправили, я не прийду більше сюди!

Сталинський. Ну! *Марія й вахмістр виходять.*

Сталинський. *одчиняє шафу й випускає Ніздрю.* Ну, є щонебудь? Дайте сюди запис.

Ніздря. *влесливо.* Нічого такого, Василь Павлович. Про діло зовсім не говорили. Все більш цілувались.

Сталинський. *з цікавостю.* А-а? А як цілувались? Як родичі, товариші?

Ніздря. Ну, родичі, Василь Павлович, на мойо мнєніє, так не цілуються. Вона його так обнімала, та горнулась, що куди там жінці.

Аж мені, Василь Павлович, трошки душно стало. Моно такое мнініє, що вона б вам піддалась, када б серйозно взялись. Азартна жіночка!

Сталинський, *пробігає очима запис.* І невже нічого про діло?

Ніздря. Прямо таки нічого, Василь Павлович! Вони почали було щось про друкарню . . . от тут і записано . . . та ви якраз увійшли, а вони замовкли . . . .

Сталинський. А ви не чхали знов?

Ніздря. Та Боже спаси й помилуй! Ото! Як же я можу? Один раз тоді согрішив по нечаяности. Так я тепер і дітям закажу . . .

Сталинський. Так. Добре. Так, значить, дуже про здоровля клопоталась?

Ніздря. У, страх як! На смерть, каже, за тебе пішла б, на що угодно, аби тебе з тюрми вирвать. Надіється, стало бить, ще погратися з ним на волі. Бідо-ва жіночка! Сама перша йому на шию кинулась. У, бідова шельма!

Сталинський, *раптом.* Так, ну, марш назад. *Верта йому папір і зачиняє за ним дверці. Дзвонить. Задоволено потирає руки, як людина, що придумала нову хитру комбінацію. Сідає за стіл і жде. Коли входить із вахмістром Марія, лице стає лукавим, добродушним, він починає сміятись тихим, нечутним сміхом, не зводячи очей з Марії. Вахмістр зараз же виходить.*

Марія, *з щільно стиснутими устами сідає й мовчить, дивлячись убік.*

Сталинський, *не перестаючи хитро, добродушно сміятись.* Ну, признавайтесь: я таки гарненько налякав вас? Га? Правда, з мене чудесний актор вийшов би? А все-таки мушу просити в вас вибачення. Згоджуюсь: спосіб доволі грубий, але що ж мені з вашим братом робити, коли ви всі такі вперті. Я теж людина вперта й мушу ту друкарню знайти, хоч пропади. Ну, мир. Га? Ото, їй-Богу, та невже ви й тепер іще думаєте, що я справді хотів отаке безумство зробить? Ви ж самі бачите, що мені тільки друкарня потрібна. Тут амбіція

моя зачеплена. нічого не зробиш. І я, скажу вам отверто, до певної міри романтик, поет у свойому ділі. Я люблю його, я працюю, коли хочете, ідейно. Люблю, грішний чоловік. Я ж сам колись був революціонером. Але ваша робота нудна і пріснувата. За вами полюють. А я сам люблю полювати. Ну, так от: я полюю за вашою друкарнею. Я мушу її, кажу вам, знайти! Так от, будемо, значить, на чистоту вести справу. Я говорю отверто: сеї справи не покину, я піду, на що хочете, я заморю вас усіх у тюрмі, вимучу, половину в могилу зажену, а свого досягну. Другий жандарм на мойому місці, я кажу щиро, покинув би, але я не покину. Але, знаючи й вас, я готов іти на компроміс: дайте мені тільки саму друкарню, й я вам усім дам волю. Хочете? Отверто і прямо!

Марія, ***пильно дивиться на його.***

Сталинський. Серйозно, без ніяких хитрощів. Тільки друкарню, людей мені не треба.

Марія. Себто, ви пропонуєте мені провокацію, зрадництво?

Сталинський. Яким способом? Зовсім ні. Я пропоную вам дати мені друкарню. Так, як на війні: я вас переміг і вимагаю здати зброю.

Марія. О, на щастя, війну ведуть не жандарми!

Сталинський. Чекайте. Що ви можете мати проти моеї пропозиції? Це тільки уступка з вашого боку. Ну, скажемо, навіть, невеличке зрадництво. Нехай навіть так. Так де ж ваша уславлена готовість жертвувати собою для инчих? І чого ви готові сидіти в тюрмі, почувати себе мучениками й героями, а дійсної жертви не можете принести? Розуміється, така жертва важка, але хіба ще не важче знати, що через твою моральну чистоту, через твій еґоїзм страждають і гинуть близькі тобі люде? Для вас саме це повинно б бути важче, коли ви такі альтруїсти. Кажу ще раз: друкарню я все-одно, так чи сяк, знайду. Я заморю вас, доведу до самогубства, доведу до справжнього зрадництва слабших із вас, а своеї жандармської чести не дам на поругу. У кож-

ного своя честь, дорога моя. Так чи не розумніще, не альтруїстичніше приняти на себе невеличкий, майже зовсім невеличкий гріх, і тим увільнити своїх од страждання, хвороб, смерти й великих гріхів? Ну, скажіть самі.

Марія. І ви всіх нас випустите? Всіх?

Сталинський. Усіх до одного!

Марія. Зараз же? Завтра?

Сталинський. Ну, завтра, може, й ні, але днів через три ви всі будете на волі.

Марія. А про друкарню зараз вам сказати?

Сталинський. О, ні! Можете після того, як випущу.

Марія. Але це значить, що треба видати ту людину, в якої зараз стоїть друкарня?

Сталинський. На віщо? Можете закопати друкарню денебудь у полі й тільки сказати мені, де її шукати. Зрозумійте ви, що мені тільки друкарня ваша потрібна. І через те вам не треба навіть товаришам своїм казати щонебудь про це. Хай закопають, а ви мене сповістите, й більше нічого.

Марія. А потім ви знов усіх нас заберете?

Сталинський. Ну, знаєте! Все ж таки в нас є своя честь і совість.

Марія. А в чому ґарантія? Ніякої чести й совісти я досі в вас не бачила. Чим ви можете поручитись, що так не буде?

Сталинський. Нічим, розуміється. Тільки лоґікою. Для чого я вас буду арештовувати? Щоб ви знов мовчали, а я скандалився перед начальством? Ви ж зрозумійте, що я в цій друкарні маю собі пристойний вихід. На віщо ж я знов зачіпатимуся з цею нещасливою для мене справою? Крім того, я вам даю слово офіцера . . .

Марія, *посміхається.* О, це найпевніща ґарантія!

Сталинський. Але ж я вірю, що ви дотримаєте свого слова?

Марія. Ну, ви маєте трошки більше ґарантії. Як я не дотримаю, ви мене можете арештувати, випарити, знасилувати, в каторгу послати, що схочете. А я що вам можу зробити?

Сталинський. Ну, ви мене можете вбити. Та не в тому річ. А чим ви рискуєте? Оддасте друкарню, за те всі погуляєте на волі. Як не віритимете мені, то зможете ж усі повтікати.

Марія. А як саме випустите нас? Чистими, без діла, на всі чотирі сторони?

Сталинський. Ні, попереджаю: візьму під догляд поліції. Без цього мені не дозволять випустити вас. Але це ж пуста формальність, як самі знаєте.

Марія, *думає.* І більше нічого від мене не вимагаєте?

Сталинський. Абсолютно нічого!

Марія, *думає, мучиться, встає, сідає; рішуче, суворо:* Ну, що ж, нехай так. Я згоджуюсь. Побачимо. Значить, через три дні ви нас випустите?

Сталинський. Так, так! Не пізніще, як через три дні. Мені ж треба деякі формальности, ви розумієте? . . .

Марія. Добре. Тепер я можу йти?

Сталинський. Так, можете. *Дзвонить.* Чекайте. А як саме ви мені дасте знати про друкарню? Може, напишете два слова: там-то й там-то. Просто місце схованки й більш нічого. Підпису не треба ніякого, я вже знатиму. Ну, якунебудь одну літеру внизу, замісць підпису, щоб я все-таки знав, що це від вас. Ну, скажем „А". Добре?

Марія, *думає.* Можна й несвоєю рукою, а на машинці, наприклад?

Сталинський. О, як хочете, як хочете!

Марія. Добре, я напишу.

Сталинський, *до вахмістра у дверях.* Проведи їх. І всіх можна відправити назад. *До Марії.* Всього доброго!

Марія, *ледве хитає головою й поспішно виходить. За нею вахмістр.*

Сталинський. *задоволено посміхається, потира руки, йде до шафи й випускає Ніздрю.* Ну, давайте, давайте. Точно записано?

Ніздря. *влесливо.* Так точно, Василь Павлович! *Сміється.* А, попалась пташка! Довго пурхала, а таки лапку встромила. Ну, ви ж, Василь Павлович, хоч кого можете обплутать. І дав вам Бог!

Сталинський, *самовдоволено посміхається, ховає в кишеню запис.* Так, сьогодні нам, Ніздря, повезло. Пташечка попалась. Хе-хе-хе! Ну, занятій більше не буде. Можна погулять! *Весело посміхаючись, виходить.*

Ніздря. Да, поработали, можна сказать, з успехом, совершенно упольнє. *Як Сталинський виходить, із ненавистю грозить йому кулаком, про себе:* **У — у, Каїн!! . . .**

Завіса.

ДІЯ ТРЕТЯ.

Кімната Марії. Троє дверей: у передпокій, у їдальню. Обстанова з смаком. Телефон.

Марія, *сама. Сидить за столом, обхопивши голову руками і хмарно задумавшись. Безсило кладе голову на стіл і якийсь час сидить так. Раптом схоплюється, прислухається до сусідньої кімнати, звідки чути гомін голосів, підходить обережно до дверей у ту кімнату, слухає якийсь мент, потім щільніще причиняє двері і швидко йде до телефону. Бере рурку й говорить:* 75—56. Будь ласка: 75—56. Так. Дякую. *Слуха.* Василь Павлович дома? Нема? А коли буде? Ага, так добре, дякую *Кладе рурку на апарат. Підозріло озирається, прислухається до сусідньої кімнати. Стук у двері. Поспішно сідає за стіл. Голосно:* Ввійдіть!

Ангелок, *входячи.* Ну, той, товаришко Маріє, ви не маєте права. Таке важне питання, не можна ж . . . Це ж, той . . . Узагалі, коли так . .

Марія, *сидить, приклавши руку до голови, слабким голосом.* Товаришу, я ж вам сказала, що я хвора. Не можу я. Невже без мене не можна сьогодні?

Ангелок. Не можна. Це дуже важне питання. Ми повинні серйозно обміркувати. В нас безперечно є провокатор, і коли кожний, як ви, то що ж буде? Це не той . . .

Марія, *різко.* Я не можу, я ж вам сказала! Мене голова болить.

Ангелок. Ми вам, той, ми аспірину . . .

Марія. Ах, ти Боже мій! Ідіть собі. Я не піду.

Ангелок, *обурено знизує плечима й виходить.* Ну, як так, то що ж . . .

Марія, *сама; схоплюється й бігає по хаті, потім іде до дверей і підслухає. Одбігає. Стук.* Увійдіть!

Ніна, *з серйозним, понурим лицем, із потупленими очима.* Можна до тебе?

Марія, *звичайним тоном.* Можна, можна! Ти чого така . . . поважна? . . . Що сталось? Та сідай.

Ніна. *уникаючи її погляду, не сідаючи.* Я на хвилинку. Зараз піду.

Марія. Та що таке? Що з тобою? Та присядь же.

Ніна. *не сідає, хвилюється, потім із усиллям.* Ти не можеш виїхати від нас?

Марія. Оце маєш! Чого так?!

Ніна. Ти сама знаєш.

Марія, *тривожно зиркає на неї, роблено-весело.* Абсолютно, Муфтонько, нічого не знаю.

Ніна, *понуро, вперто-суворо.* Ні, знаєш.

Марія, *ще неспокійніще поглядає на неї.* Та в чому річ? Що за таємности?

Ніна. *раптом дивиться на неї.* А чого ж ти так зблідла?

Марія, *сердито.* Що ти вигадуєш дурниці? *Різько.* В чому річ, кажи швидче!

Ніна, *потупившись.* Нехай тобі твоя совість скаже.

Марія. При чому тут моя совість? Що за комедія така? Кажи, що таке. Що має сказати мені моя совість?

Ніна, *сідає й раптом починає гірко плакати.*

Марія. Ах, ти Господи, ну, що таке? Кажи, коли що знаєш? Ну, годі, кажи ж уже, нарешті.

Ніна. Я . . . . знаю все.

Марія, *по павзі, глухо.* Що ж ти знаєш?

Ніна, *тихо плаче.*

Марія, *злісно шарпа її за плечі.* Ну, кажи отверто? Годі ревти, ну?

Ніна. Я читала . . . твого листа.

Марія. Якого листа?!

Ніна. Що Іван тобі дав.

Марія, *з непорозумінням.* Іван? Коли?

Ніна. Сьогодні.

Марія. Я ніякого листа не одержувала, що в йому було?

Ніна. Ти сама знаєш.

Марія. Та кажу ж тобі, що не мала ніякого листа. Ну, що він писав?

Ніна. Що любить тебе.

Марія. Ну? . . . І це все?

Ніна. А що ж тобі ще?!

Марія, *раптом піднято, з полекшенням, бурхливо сміється, обніма Ніну.* Ах, ти, Муфтонько моя! Ах, ти, квіточко моя! Ах, ти . . . О. Господи! . . .

Ніна, *незрозуміло дивиться на неї.*

Марія. Так Іван мене любить? Іван сміє мене любить? Ах, поганець! Ах, зрадник! Ах, ви ж мої безмежно-хороші!!

Ніна, *ображається.* Розуміється, ти можеш собі сміятись . . .

Марія. Та як же мені не сміятись, Муфтонько, ти моя прекрасна? Як же мені не сміятись, подумай ти сама: твій Іван мене любить! Твій божественний, ідеальний, чудовий, препрекрасний Іван. Га? Та хто б не сміявся з радости, коли б його полюбив Іван? Та так таки просто написав, що мене любить, та й годі?

Ніна, *ображено мовчить.*

Марія. От анатема! Скажіть, який хитрий: написать написав, а листа не послав. І мені ні словечка не сказав. І сьогодні за цілий день хоч би ж натякнув. Може, Муфто, ти помилилась? Та, може, то тобі той лист написаний?

Ніна. Ти все неправду кажеш.

Марія. А ну, покличемо зараз Івана. Хочеш?

Ніна. Так ти листа не мала?

Марія. Ні, не мала. Та й не матиму. Бо це ти все вигадала. Бо не міг мені Іван ні-сіло-ні-пало писати любовні листи. Оце ще маєте собі!

Ніна. Так я ж своїми очима читала того листа!

Марія. Ну, і що ж там було написано?

Ніна. Що він . . . Що він мусить тобі писати . . що далі він не може мовчати . . . *Мовчить.*

Марія. Ну?

Ніна. Щоб ти не ображалась на його . . .

Марія. Ну?

Ніна. Ну, а більш я не встигла прочитати . . .

Марія. Ах, шкода! Ах, та й шкода ж! Може, далі вичитала б, що він мене дуже любить.

Ніна. Далі, мабуть, це й було.

Марія. Мабуть, ти трошки дурненька, моя дитиночко. Знаєш ти це? Ти так закохана у свого Йвана, що починаєш уже виробляти дурниці. Фе, сором! Така велика дівчинка, а така дурненька.

Ніна, *посміхається.* Еге ж! А чого ж ти так злякалася?

Марія. Як ти прийдеш до мене ще раз із таким страшенно серйозним обличчям, я знову злякаюсь. Обіцяю тобі. От побачиш. *Стук із передпокою.*

Марія. Ввійдіть! Ну, заспокоїлася трошки? Ти! Га? *Обнімає її. Входить Середчук.*

Середчук, *низько уклоняється, трохи п'яненький.* Я дуже звиняюсь. Я на маленьку мінуточку. Добрий вечір.

Марія. Доброго здоровлячка. *Вітається.*

Ніна. Драстуйте. Ну, як Михась? Ви були в його? Дали побачення?

Середчук. Дали, дали. Сьогодня вже бачились. Бачились, як-же. Нічого, просив кланяться вам. *До Марії.* А вам особливо казав поклониться. Так і сказав напослєд: „А Марії Антоновні особенно поклоніться".

Марія, *примушено посміхаючись.* Чого ж то так?

Середчук, *хитро.* Та так уже . . .

Ніна. Ну, як же він? Скучає дуже?

Середчук. Та як же не скучать. Тюрма, понятное діло. Ну, просив книжок йому. Ви мене звиніть, я сьогодня трошки, знаєте . . . випив, хе-хе-хе. Не пив уже п'ятнадцять лєт, як жона померла, так запив, та от тепер. Що ж мені тепер? Все-одно пропадать.

Ніна. Ну, чого ж пропадать?

Середчук. Ну, так как же? Був один син, і того якийсь подлєц, звиніть за вираженіє, запакував у тюрму. *Таємно, гнівно, шопотом до Марії.* Просив сказать вам, що неодмінно єсть предатель серед вас! Його предали неодмєнно і просив вам особенно це сказать.

Марія. Що ж у його є які дані, що серед нас є предатель?

Середчук. Єсть, єсть. Він докопається!

Ніна, *підходить до дверей, прислухається.* Уже, здається, перерва? *Весело виходить.*

Марія. А які саме дані, не казав?

Середчук. Не казав. Не можна було, тут же сидить сторожа. Дожився на старости літ, що з родним сином при салдатах бачиться треба, за рішотками. *Витира сльози.*

Марія. Нічого, його швидко випустять.

Середчук. То ж є серед вас страшні люде! Свого, свого взять і предать ворогам. Та такого . . . *Раптом схоплюється, з ненавистю, трясучись.* Та такого, такого . . . нада по куску різать, нада його пошматувать, сукиного сина! Це ж Юда Христопродавець, будь він проклят у всіх ділах своїх. *Зразу лякається, тихо.* Звиніть мене, пожалуста. Ну, не можу я, не можу ніяк. Сидів оце у трактирі, балакав з знакомими, та як згадав, що він оце там за рішоткою, у камері, сам, а той, що предав його, гуляє собі, сміється, як згадаю, то так мене за серце взяло, що давай кричать на ввесь трактир . . . Бутильки побив, графинчик . . . Їй-Богу! Повірите? І сам не знаю, що на мене таке найшло, нікада такого не бувало.

Марія. *хмарно.* Хиба йому так погано там?

Середчук. А чим гарно? Подумать собі: тюрма. І ще дуже просив переказати, щоб ви на свідання до його прийшли, щоб якнебудь виклопотали свідання, і прийшли. Дуже він за вами скучає. Любить вас дуже. „Марія Антоновна“, каже, „необикновенна женщина, така“, каже, „тату, замічательна, добра, чесна“ . . . ну, словом . . . ви вже звиніть мене; може якщо не так . . . улюбився він у вас. Ви вже не сердьтесь, що . . .

Марія, *силувано посміхаючись.* Ні, нічого. Що ж тут?

Середчук. І просив, щоб ви особенно береглися того предателя. І щоб товариші шукали його неодмінно. Він єсть серед вас. Серед вас, щоб шукали пильно!

Марія, *підводячись.* Скажіть, що знайдемо. Чуєте, так і скажіть, що я сказала, що предатель швидко найдеться! Що вже от-от підходить той час. Чуєте? Ну, а тепер, вибачте мені, я мушу вас покинуть, мені треба . . . *Простяга руку.*

Середчук, *потискуючи руку.* Нічого, нічого, я вже піду. Я зайшов, щоб переказати, дуже просив . . . До свідання. Так я йому так і скажу, що предателя ви найдете . . .

Марія. Так і скажіть . . . Прощайте.

Середчук. До свідання. *Уклоняється й виходить. На порозі згадує й шопотом.* Забувся. Звиніть. Ще просив на пам'ять карточку вашу.

Марія, *різько.* Добре. Передам.

Середчук, *винувато, злякано дивиться на неї, посовується до дверей.* Звиніть, пожалуста. *Тихенько виходить.*

Марія, *хапа себе за голову, наче хоче з люттю роздушить її. Тихо, з мукою.* О, Боже!

В сусідній хаті чується веселий, хоровий спів, потім голосний сміх, знову спів. Входить Олена Карпівна, в капелюсі, в пальті, з маленькою валізкою в руці, з парасолем. За нею Ніна.

Олена Карпівна, *до Ніни.* Ти можеш, ти можеш, скільки хочеш слухати ці мерзоти у свойому домі. А мене увільни від цього.

Ніна. Але ж, тіточко, це для конспірації. Вони не справді співають, а . . .

Марія. В чому річ?

Ніна. Тіточка образилась, що товариші співають. Сьогодні страсний четвер.

Марія. Ах, гріх?

Олена Карпівна. Так, поважана пані, гріх. Вам смішно? О, я знаю, що для вас гріха немає ні в чому. Я знаю.

Марія, *піднято, з болем, сміючись.* Ні, не смішно, а . . . тільки не це гріх, Олено Карпівно. Ні, Олено Карпівно, гріх є, тільки не це, дорога моя. *Раптом.* Сказати вам, де є справжній, настоящий гріх? Сказати? *Показує на кімнату.* Знаєте, для чого вони там засідають і співають? Щоб одкрить отой гріх. Щоб спіймати справжнього, страшного грішника. Страшного мерзотника, від якого сіркою тхне. Який сам собі нігтями серце роздирає. Серйозно, серйозно, Олено Карпівно. А ви невинний їхній спів за гріх маєте. Ах, Олено Карпівно, як би на світі всі були такі грішники, як ви та оті, що співають у страсний четвер!

Олена Карпівна, *гордо, холодно.* Я прийшла сюди не для дебат із вами. З такими людьми я не сперечаюсь. Таке моє правило. Я прийшла взяти в вас мою книжку: „Життя Марії Єгипетської". Будь ласка.

Марія. А знаєте що, Олено Карпівно, давайте поїдемо завтра в манастирь. Га? Їй-Богу. Я хочу з вами. Даю слово, я не жартую. Ну, вірите ви мені? Поїдемо, мені страшенно хочеться. Ну, голубонько!

Олена Карпівна. На жаль, шановна пані, я виїжджаю з цього го́рода й не можу виконать вашого хорошого бажання, коли воно є щире. Прошу дати мені мою книжку.

Ніна. Ну, тіточко, вони ж не навмисно. Вони для того, щоб не знали, що тут засідання, щоб думали, що гості.

Олена Карпівна. В такі дні її засідання робить негарно. Негарно! Можете сміятись, як ті там, а я кажу вам, негарно . . .

Марія. Ну, покиньте, Олено Карпівно. Давайте поїдемо. Розлягайтесь, не треба. Запевняю вас, це все не гріх, це невинність, це . . . Ніно, бери парасоль, давайте сюди валізочку. І нехай вони співають. Дорога Олено Карпівно, нехай собі. І нехай судять під цей спів справжнього грішника.

Олена Карпівна. Почекайте, почекайте. *Хоче вирвати парасоль і валізку з рук Ніни й Марії.*

Ніна, *сміючись, тікає.* Ні, ні, не дам, не дам. Ви арештовані. Урра!

Олена Карпівна. Ніно, Ніно. *Строго.* Ніно, кому я кажу? Ну, знаєте, я не сподівалась. Ніно, віддай!

Ніна. Не дам. *Тікає з хати.*

Олена Карпівна, *за нею.* Ніно, я буду сердитись! *Виходить.*

Назустріч, співаючи, входять Ангелок і Іван. Іван стає рівно, як салдат перед офіцером, перед Оленою Карпівною.

Олена Карпівна, *з гордовитим холодним виглядом проходить повз його.*

Іван, *посміхаючись.* От буде сьогодні катавасія!

Ангелок. Ну, це той . . . не важно. *До Марії.* Ми до вас.

Марія. Слухаю. Ну, що, вирішили щонебудь?

Ангелок. „Вирішили". Коли всі так узагалі, то хіба можно? Ми рішуче настоюємо, щоб і ви . . . Рішуче. Бо що ж це . . .

Іван. Так, Маріє, вам би також слід узяти участь . . .

Ангелок. Розуміється. Що тут? Я кажу, що провокатор тут. О! Без свого, розумієте, свого провокатора тут не було. О! Перше друкарня. Через що? Ага? Потім той, як його, ну, — та Василь, потім Михась, і взагалі, неодмінно провокація.

Іван, *з натиском, дивлячись на його, помалу.* Так, провокація. ви маєте рацію.

Ангелок. Я навіть . . . От пострівайте, нехай я справу з новою друкарнею, тоді . . . В мене є дещо! *Заклопотано шукає по кишенях. Виймає купу папірців, листів, довбається в них, вони падають на землю, він підніма, знов губить.* Я знаю дещо . . . Тут є деякі дані. А, чорт . . . тут безперечно . . .

Марія, *сміючись.* Ой, та невже навіть дані маєте? Молодчина Ангелок.

Ангелок. Безперечно, тут справа досить той . . . Де ж це я . . . чорт, я, мабуть, там забув . . . *Щось про себе заклопотано бурмочачи, виходить, розпихаючи по дорозі папірці по кишенях.*

Марія, *сміючись.* Страшенний комік. Провокатори стають у його вже манією.

Іван. А мені здається не тільки комік, а трошки більше. Мені ця манія здається перебільшеною й . . . підозрілою.

Марія. Ого! Чим саме?

Іван. Тим, що звичайно провокатори теж люблять одвертать од себе увагу перенесенням сеї уваги на когонебудь иншого.

Марія, *злякано.* Ну, що ви! Ради Бога! Ще тільки цього не доставало!

Іван. Мені його поведінка видається дуже підозрілою. Сентименти ми лишимо. Серед нас, це правда, мусить бути провокатор. Це факт, Але хто? Ну, переберіть усіх инших. Не я ж? І не ви? І не Семенко? А коли дійдете до Ангелка, то неодмінно спинитесь.

Марія. Ні, ні! Бог з вами! Чого ради? Він чудний, розхрістаний, але щоб був здатний на таке . . . Ні, ні, я абсолютно не вірю!

Іван. Ну, це ми скоро вияснимо. *Раптом, инчим, жагучим тоном.* О, нехай тоді бережеться той . . . гад!!

Марія. Ну, а щоб ви зробили, як би довідались? *Криво посміхається.*

Іван, *здивовано.* Як то що? Знищити поганця моментально!

Марія. І невже ви могли б убити?

Іван. А як же инакше?!

Марія. Ну, а як би раптом виявилось, що це хтось із ваших близьких? Га? От цікаво, як би ви тоді реаґували?

Іван, *здивовано.* Я гадаю, таксамо.

Марія. От який ви герой. Ну, а коли б, припустім, виявилось, що чоловік зробив те не ради своїх еґоїстичних інтересів, а ради спасіння другої людини? Ну, от уявім собі, що той самий Ангелок зрадив нас ради того, щоб урятувати від смерти матірь або дружину.

Іван, *спалахнувши.* Чорт забірай! Та яке ж він має право жертвувати ради своєї близької людини громадою й нами?! Добра мені справа!

Марія. Ну, коли б ради вас це зроблено, то ви все ж таки, мабуть, трошки инакше поставились би до цього? Як би, наприклад, Ніна взяла та й . . .

Іван. Ну, знаєте, не будемо говорити про те, що неможливе.

Марія. Ні, мені все-таки цікаво познайомитися з вашою психолоґією. От, уявіть собі. Що б ви тоді? Га?

Іван. Гм! Невже ви гадаєте, що як ради другого, то це погано, а ради мене, то инакше?

Марія. І ви вбили б Ніну? Бідну Муфту?

Іван. Власне, чого ви хочете? Чого ради така оборона цих . . поганців? . . .

Марія, *раптом сміється.* Не розумієте? А, може, я закохана у провокатора й хочу якнебудь виправдати його? Га?

Іван. Хиба що так.

Марія. Може, він ради мене став провокатором. Га? А я, як грішна негеройська людина, не така, як ви, не можу, ну, не можу вбити його й хочу якось виправдати хоч перед собою. Нехай судять його другі, нехай усе, що хочете, а мені треба перед собою мати його чистим. Га?

Іван. Та, буває всяко, розуміється.

Марія. А ви ж уявіть собі, що той чоловік мусить переживати? От ви тільки в'явіть. Стати провокатором, зрадником. Га? Хиба не жах? От ви подумайте тільки це про себе, от уявіть, що ви, саме ви, раптом — провокатор, зрадник, що ви сидите отут, балакаєте зо мною, а самі собі знаєте, що ви є зрадник, що вас ловлять ваші товариші, що вас мають убить, розшматувать? Ви можете собі в'явити таку страшну ситуацію?

Іван. Ні, не можу.

Марія. Ні, постривайте. „Не можу". Ви зараз же страшно чеснотно відповідаєте. Але ви можете собі в'явити, що ви когонебудь любите? Можете?

Іван. То що ж з того?

Марія. І можете собі в'явити, що ви ради тієї людини зробили маленьку, зовсім маленьку, майже невинну зраду? Ну, це ж навіть із вами могло б бути, їй-Богу, могло б. Правда? Правда ж?

Іван. Вам, здається, дуже хочеться, щоб це могло бути? Ну, припустім.

Марія. Припускаєте? Добре. От ви зробили. Так, зовсім невинно. Але це все ж таки зрада. І от це саме її губить вас. Ви ж не можете сказати про його вашим товаришам. Правда? Хто вам повірить, що маленька? А, може, й велика? Ви мусите мовчати. Мусите . . . Ну, от. А в цьому й є загибіль для вас. Жандарми цього тільки й хотіли, щоб ви мусіли мовчати, щоб піймати вас цим мовчанням і тримати в руках. Розумієте? І от, щоб вони вас не видали вашим товаришам, ви мусите видавать їм своїх товаришів. Але чекайте, чекайте, це не все. Коли б тільки це, ви б махнули на себе рукою, й чорт його бери. Правда? Але ж вас піймали не тільки на цьому, а на тій самій любови. Коли ви не будете видавати, то ту ж вашу кохану людину знов будуть мучити. Для чого ж ви тоді зробили перше злочинство? Правда? Треба вже далі йти. І от так, потроху-помалу ви стаєте зрад-

ником. Ні, ви в'являєте собі цю страшну річ? От, ви, Іван Чоботарь, поважаний усіма, чесний, старий товариш, ви потихеньку ходите до жандармів, до ворогів своїх і по одному видаєте товаришів своїх. Га? А ті товариші поводяться з вами отверто, щиро. А ви, ви собі сидите з ними і знаєте, кожної хвилини знаєте, що ви той, якого шукають усі, якого ненавидять, од якого з жахом і огидою одсахнуться всі, коли дізнаються. Розумієте? Уявляєте собі свої почування? Правда, досить інтересні?

Іван, *пильно дивлячись на неї.* Гм! Досить інтересні. Ну, далі?

Марія. Ах, слухайте! Невже ж ви не можете хоч хвилину побути простою людиною? Невже ви не можете мати хоч трошки уяви? Невже ви не почуваєте, що . . . Далі? А далі, ви починаєте страшно брехать. А далі ви починаєте плювать на себе. Ви лежите вночі й думаєте, думаєте. І бачите, як ви страшно самотні. Ах, яка ж страшна, чорна, безнадійна самотність! Ні одної близької людини у зрадника не може бути, ні товариша, ні друга. Ви ж подумайте, він навіть не може відкритись тій людині, ради якої сталося це. Яку він любить, за яку прийняв увесь цей же жах на себе. Він не може прийти до неї й пожалітись, хоч пожалітись їй. І яке смішне, правда, яке комічне становище. Ну, скажіть самі: невже не можна хоч пожаліти такого дурного, такого романтичного зрадника. Га?

Іван. Гм! Справа стає серйозною. *Рішуче, строго.* Ви, очевидячки, щось знаєте?

Марія. Ну, розуміється, знаю. Я ж вам сказала, що закохана в такого дурня. Ви шукайте його біля мене, тут, тут. Даю слово, найдете.

Іван. Ні, серйозно!

Марія. Та цілком же серйозно. Але невже ви можете таксамо вбити такого зрадника, як і того, що ради своїх інтересів це робить? Га?

Іван. Хто це такий?

Марія. Ой, як рішуче! От так і скажу вам.

Іван. Слухайте, Маріє, коли ви це серйозно, то мене дивує ваше відношення...

Марія, *пильно дивлячись на його, по маленькій павзі.* А ви як гадаєте? Серйозно, чи жартую?

Іван. Я гадаю, що щось серйозне ви знаєте.

Марія. І ви сподіваєтесь, що я вам видам цю людину, яка душу свою поклала за мене? Так, власне, душу поклала, продала її, заплювала, втокмачила у бруд, у гидоту, в розпусту, в самоту? Щоб я її видала, вам, тупим, жорстоким, сухим? Ви гадаєте, що я могла б це зробити? Могла б?

Іван. Коли для вас інтереси громади важніщі, то могли б.

Марія. А ви могли б? Ви могли б? По щирости? Тільки, ради Бога, подумайте серйозно, вдумайтесь, не спішіть, могли б?

Іван, *думає.* Міг би.

Марія. І могли б ту людину виставить на ганьбу, на посміховисько, на зневагу, на смерть? Могли б?

Іван, *по павзі.* Міг би.

Марія, *сміється.* Браво! Ви витримали блискуче іспит. Браво! Я вами задоволена. Ну, так дозвольте вам сказати, що ви дуже чесний, дуже громадський, благочестивий і таке инше чоловік, але . . . трошки непрозорливий. Ну, скажіть ви мені ради Бога, звідки ж я могла пізнати того провокатора? Га? Як ви могли серйозно повірити, що я закохана в якогось дурного, романтичного зрадника? Га? Ех, смішна ви, велика людина!

Іван. Гм! Ви так правдоподібно говорили, так хвилювались.

Марія. „Гм"! Але ж я давно відома брехлива людина Я можу вам заграти кого хочете, й ви подумаєте, що щиро. Навіть можу представити закохану в вас. І ви хибá повірите, повірите?

Іван. Гм! Невже ви жартували тільки?

Марія. Ні, серйозно балакала.

Іван. Ні, скажіть, серйозно? Дайте слово, що жартували?

Марія. Оце мені подобається! Я кажу, що балакала серйозно, а він вимагає чесного слова, що жартувала.

Іван. З вами таки трудно серйозно балакати.

Марія, *гірко, з посмішкою.* Ого, пострівайте, колись побачите, як іще можна серйозно балакати зо мною. Аж здивуєтесь.

Іван, *з усиллям.* А я таки хочу побалакати з вами серйозно про деякі річі.

Марія. Хиба́? То ж то я помічаю, що ви все на мене так пильно поглядаєте. Наче прицілюєтеся, з якого боку краще вхопить.

Іван. Ухопить?

Марія, *сміється.* О, вже образився! Хиба́ ж такий чеснотливий, святий та божий чоловік може „хапати" своїх добрих приятелів? Та я ж і не провокатор, правда? Ну, годі. Давайте, справді, балакати серйозно, поважно, як колись ми балакали, пам'ятаєте, як ми колись-колись, ще до нашого арешту, часом уміли розмовляти між собою? Так тепло, тихо, затишно. Ох, як же то страшно-страшно давно було! *З вибухом муки.* Боже мій, як то давно було! І ніколи, ніколи ж не вернеться. Ні за що, ніякими силами не вернути того!

Іван, *хвилюючись.* Але ж хто, власне, винен? Ви самі змінили відношення до мене. Я саме про це й хотів поговорити з вами, нарешті. Після тюрми ви так змінилися до мене, що . . . я просто не знаю, як і тримати себе з вами. Якась через щось ворожість, холодність, уникання мене, наче я . . . наче ви мене підозріваєте мало не в провокаторстві. Серйозно, я вже й це думав. Я кілька раз починав писати вам листи, але в листі не скажеш усього, як треба. А сказати я вже мушу. Мушу! Ви повинні самі знати, що я не можу так . . . Особливо мусите знати після того, що сталося тоді на допиті в охранці. Ви мусите знать, що я . . . що то на мене повинно було вплинуть у певний бік. Я не знаю, для чого ви тоді зробили, але я маю підстави гадати,

що це зроблено, не жартуючи. Я багато думав і потім у тюрмі, й вийшовши на волю. І ніяк не міг зрозуміти вашої поведінки.

Марія. Здається, там уже перерва? Треба, мабуть, вам іти в їдальню.

Іван. Ви знов уникаєте вияснення?

Марія. Не уникаю, а . . . чи є що вияснити?

Іван. Ви думаєте, що нема? *З натиском.* Ви думаєте, що нема?

Марія. Не знаю, мені так здається.

Іван. Ні, ви повинні знать: є що вияснити, чи нема? Кажіть.

Марія, *вагаючись, блідо посміхаючись.* Що за чудний тон у вас?

Іван, *хапаючи її за руку.* Маріє, ви така хороша, така прекрасна, на віщо ви хочете здаватись? . . .

Марія, *різько вириваючи руку.* Ну, лишіть, нам нема про що балакати з вами. Все вже вияснене. Все.

Іван. Коли??

Марія. Ну, годі. Йдіть на засідання.

Іван. Гм! Значить, так . . . *Ходить по хаті, схвильовано-хмуро свище, зупиняється біля Марії, понуро питає;* Що ж мала значити ваша поведінка там, на допиті? Маю хоч я право спитати про це?

Марія. Нічого не значила. Просто жаль вас стало. Та й годі.

Іван. Гм! Так? Я инакше зрозумів. Ну, що ж. Вибачайте. *Уклоняється й виходить.*

Марія, *робить рух, ніби хоче спинити його, крикнути щось, але не робить того, якийсь час стоїть непорушно. Потім бачить на столі забутий Іваном маленький блок-нот, швидко бере його в руки й жагуче притуляє до уст. Стук у двері.*

Марія, *хапливо ховає блок-нот за блузку на груди.* Ввійдіть!

Іван, *входячи, шукає очима хмуро.* Вибачайте, що турбую. Я не лишив тут свого блок-нота?

Марія, *починає теж шукати.* Ні, я не бачила. А ви з ним прийшли?

Іван. Не пам'ятаю. Пригадується, що десь поклав його на столі. *Раптом.* Ну, значить, хтось узяв його навмисно. Поруч зо мною був увесь час Ангелок.

Марія. І ви думаєте? . . .

Іван. Я не думаю, я певен! *Рішуче виходить.*

Марія, *якийсь час стоїть таксамо, потім швидко витяга блок-нот і гнівно шпурля його на підлогу, сідає за стіл і з одчаю кладе голову на стіл. Входить без стуку Сталинський. Він у штатському, одягнений елеґантно, без бороди, без вусів, волосся пофарбоване на чорний колір, на носі пенсне; з перебільшеною ввічливостю уклоняється і трошки насмішкувато каже:* Добрий вечір, дорога Маріє Антонівно!

Марія, *швидко піднявшись, тривожно, обурено.* Ви?!

Сталинський, *спокійно, гумористично.* Я.

Марія. Ви сміли явитися сюди?!

Сталинський. А от, як бачите.

Марія. Ви хочете, щоб вас тут пізнали?

Сталинський. Ну, бійтесь Бога, хто ж мене може пізнати. Мене сам ґенерал не впізнав. Ні, про це ви, хороша моя, не турбуйтесь.

Марія. Але сюди може ввійти хтонебудь, хто був на допиті в вас і по голосу пізнає!

Сталинський. Голубонько, повірте ви старому, досвідченому жандармові й не хвилюйтесь даремно. Як і пізнає, то що ж тут такого? Га? *Сміється.*

Марія. Що вам треба тут?

Сталинський. О, це инча річ. *Присуває собі фотель, помалу сідає й рукою запрошує Марію сісти.* Сідайте, будь ласка.

Марія, *не рухається.*

Сталинський, *озирається по хаті.* А в вас у хатці непогано. Мені вже давненько хотілося до вас у гості. О, не по службі, не в справі, а так по-приятельськи. Ми ж з вами приятелі, правда? *Посміхається.* Та сядьте, чого ви стоїте. Хе-хе-хе. Ви таксамо мовчите, як колись

на допиті. Але, здається, ви вже самі могли переконатись, що з мовчання нічого доброго не виходить.

Марія. Що вам треба тут?

Сталинецький. Боже мій! Я ж вам уже сказав, що прийшов у гості. А гостеві чого треба: ввічливости, трошки уваги, приємної посмішки, чашечки чаю. Я за вами скучив. Їй-Богу. Цілий тиждень не бачились. Чого ви до нас не завітали цього тижня. Га?

Марія. Не мала чого.

Сталинецький. Невже? Ну, а хоч би так побачитись, посидіти, от же я скучив і прийшов. Та ще знаєте, з чим оце прийшов? Ні за що не догадаєтесь. Узяв, розумієте, відпуску собі та аж на два місяці. Хочу трошки відпочити. Та оце думаю, знаєте, поїхати десь у Крим, на сонечко. Але не сам, не сам! Я маю думку, знаєте, запропонувати вам поїхать зо мною. Га? Як ви до цього? *Посміхається.*

Марія. Більше нічого не маєте сказати?

Сталинецький, *добродушно.* Ні, маю. Ми матимемо собі там гарну вільку, казенну яхту, ну, й автомобільчик.

Марія, *посміхаючись.* Цікаво, до чого може дійти нахабство самовдоволеного жандарма. Ну, що там іще буде?

Сталинецький, *тим самим тоном.* Там буде гарна музика, квітки, убрання, знаменитий кухар, вино . . . і моя любов, розуміється.

Марія, *пильно, довго дивиться на нього.* Ви все ж таки розумієте, що ви патякаєте? Ви п'яні?

Сталинецький. А, що ви! Що ви! От-то їй-Богу — п'яний! Бог з вами, як би ж я посмів п'яним явитися сюди? Хоча . . . може, трошки й п'яний. Маєте рацію, маєте. Але не від алькоголю, не від алькоголю: від чогось инчого. Зовсім инчого! Так як? Їдемо? Га? Чого ви так пильно дивитесь? Думаєте, жартую? Їй-Богу, ні. Я маю найсерйозніший намір разом з вами поїхати в Крим. Давненько вже мрію, та все не було часу. Серйозно, серйозно, Маріє Антонівно. І післязавтра,

знаєте, треба їхати, післязавтра. Так отже, будь ласка, голубонько, ви вже не задержуйте. Про туалети там і всякі такі штуки не турбуйтесь, — ми це в Севастополі або в Ялті.

Марія. Інчими словами, ви хочете, щоб я зараз узяла револьвер і пустила вам кулю в вашу нахабну пику?

Сталинський, *сміється.* Оце маєте! Абсолютно, ані на крихту не маю такого бажання. Та й за що? Хіба я вам пропоную щонебудь неприємне? Навпаки, пропоную найвищу насолоду: любити чоловіка, якого ненавидиш. Серйозно, серйозно, дорога моя, це найвища насолода. Вам ніколи не доводилось так любити? А, ото ж бо то й є! Любовників у вас, розуміється, було доволі, але такого, я певен, ніколи. От ви подумайте: вам хочеться схопити мене за горло, задушить, загризти, а ви в той же час обнімаєте мене, цілуєте. Га? Запевняю вас, це оригінально, пікантно. Мало того: це . . . не маю слів, щоб висловити як-слід. У цьому є щось „сатанинське", як казала одна революціонерка, яка мене таксамо любила. Їй-Богу, Маріє Антонівно, не жартую. Вам на перший погляд це здається, може здатися диким, неможливим жартом, але потім ви самі побачите, як перед таким коханням зблїднуть усі ваші найжагучіщі попередні кохання. Ну, а щодо револьверів, куль і тому подібного, то не будемо, знаєте, краще про них говорити. Бог з ними, ми обоє занадто серйозні люде для таких играшок. Так от, дорога моя, післязавтра ввечір попрошу вас бути в мене не пізніще десятої години. Поїзд одходить рівно в одинацятій.

Марія, *посміхаючись.* Значить, усе це цілком серйозно?

Сталинський. Серйозно, голубонько, серйозно.

Марія, *сідає, вийма з шухляди столу револьвер і рішуче наводить його на Сталинського.* — Серйозно?

Сталинський, *з докором і сумом.* Ну, от бачите, от бачите! Ах, ах, як це неприємно: така серйозна, поважна женщина й таки не вдержалась, таки револьвер . . . .

Марія. Забірайтесь звідси моментально! Буду стрілять.

Сталинський. Ну, от, ну, от „забірайтесь моментально, буду стрілять", а потім іще сльози. Фе, як це вульгарно, шаблоново. Я від вас цього не сподівався. Од кого-кого, а від вас, то вже ні.

Марія. Слухайте, ви! Я теж не люблю жартувати. Коли кажу, що стрілятиму, то так воно й буде. На все є межі, через які навіть такому досвідченому жандармові, як ви, переступати не слід.

Сталинський. Та які ж я тут межі переступив: я вам пропоную таку насолоду, якої ви ще не мали, а ви мені за це револьвер. Де ж логіка? Але головне ж те, що не стрілятимете, це ж ясно. Тільки самим буде потім соромно й ніяково. Ну, постривайте, яка вам рація стріляти в мене. От розсудіть ви самі. Ну, от ви вбиваєте мене. Чудесно. А що далі?. Невже ви думаєте, що я пішов сюди, не мавши на увазі, що, може, не вийду? Ні, я мав. І як-тільки мене годину не буде, сюди вже прийде поліція, жандарми. Знайдуть мій труп і . . . ну, що далі буде, то ви вже й самі можете собі в'явити. Ну, припустім, що ви ще й себе за кумпанією вб'єте. Що ж ви думаєте, що всіх ваших усе ж таки не заберуть? Заберуть, дорога моя, заберуть. І вже, вибачайте, ґалантности вони тоді нехай од наших не сподіваються. Ну, а через що саме ви мене вбили, то це стане відомо й вашим, і нашим. Цим ви не сховаєте, ким ви були для них. Ну, яка ж рація в револьвері? Його треба сховати в шухлядочку, де він і був собі. А то хтонебудь увійде, й буде негарно. Сидять двоє пристойних, приємних людей і балакають із револьвером у руках.

Марія. Значить, ви гадаєте що можете робити зо мною все, що вам забажається?

Сталинський. Ну, розуміється, дорога моя. А ви хиба́ цього не знали досі?

Павза.

Сталинський, *безпечно сміється.* Ви — моя, зіронько, з голови до ніг, з душею, з серцем, з тілом. Розумієте, хороша моя? Ви навіть

померти без моєї згоди не можете. От недурно ж ви револьвера у столику тримаєте. Очевидячки, щоб застрелитись. Правда? А я от не дозволю застрелитись, і не застрелитесь.

Марія, *посміхається.*

Сталинський. Посміхаєтесь? А чого ж досі не застрелились? Не смерти ж ви боїтесь? Смерть — що? Один момент сильного напруження волі. Страшніще щось друге. Страшно те, що після смерти буде. І не там, не там угорі, а тут, тут на землі, з отими, що тут. От як би було цілком байдуже, ну тоді . . . Але в тому то й річ, що тоді, коли б було байдуже, то, може, й помірать не треба б було. Через те, що не байдуже, хочеться померти, але не можна померти. А не можна через те, що я не дозволю. Я ж, знаєте, не втерплю й розкажу вашим засмученим, здивованим родичам, чого саме ви померли. Неодмінно скажу, як же ж можна?

Марія. Що ж ви, власне, такого можете сказать, що навіть мене там, за домовиною злякати може?

Сталинський. Та вже щось найду, знаєте, щось найду.

Марія, *посміхається.* Ви дуже банальний, пане. Ваша метода залякування не завсіди годиться. Щоб добре злякати, треба й мати для того відповідні засоби.

Сталинський, *сміється.* А, та й хитра ж ви! Підштрикуєте мене, щоб випитати, що я ще маю. Ну, та Бог з вами, я хоча розумію вас, але, як чоловік гарячий, з амбіцією, чоловік нестриманий, я не можу вдержатись. *Дістає з бокової кишені пакуночок, загорнутий у папір, розгортає, виймає фотографію, в цей час говорить із добродушною посмішкою:* Мушу вам показати. Що ж, мушу. *Бере фотографію й, не даючи в руки Марії, показує.* От подивіться, будьте ласкавенькі. Бачите, хто це такі. Га? Пізнаєте? От це ви, моя хороша. О, ось це . . . А ось це — полковник Сталинський, себто, ваш покірний слуга. Ви в мене в кабінеті. Пригадуєте собі? От і капелюшок той, що ви після

тюрми купили. Ще й вуалька. Густа вуалька, щоб не впізнали, коли до мене йшли. Це тоді, як друкареньку мені видавали. Пам'ятаєте? Ні, ні, голубонько, дивіться здалеку, в руки не дам . . . А от друга. Це тоді, як видали Михася Середчука. Це трошки пізніше. І знов таки зо мною. Я приємно посміхаюсь до вас. Значить, ми собі любенько сидимо й розмовляємо. Ну, яких же доказів більше? Га? Чого ви сиділи зо мною? Чого революціонерка без арешту сама піде до жандарма й буде сидіти з ним у кабінеті? Та ще в такій інтимній позі, за столом із чаєм, пляшками; я сміюсь, а ви посміхаєтесь. Га?

Марія. Я не пила вашого чаю й вина! Ага, так от для чого вам тоді хотілося, щоб я сіла за той стіл!

Сталинський. Авже ж, авже ж! Щоб сфотографувати вас. Розуміється. Щоб ви вже не могли сказати, що вас залякували, тероризували. Тут, видно, вже цілком приятельські відносини: пляшки, чайок, посмішки, словом — любесеньке тет-а-тет.

Марія. Ох, який же мерзотник!

Сталинський, *сміється задоволено.* Ого, дорога моя, ви ще підождіть хвалити . . . Ви ще подивіться. От на ці штучки. *Виймає з пакунку папірці, здалеку показує.* Пізнаєте? „Триста карбованців на рахунок гонорару одержала від Михайла Івановича Скоринського".

Марія. Ну, й що ж з того? Посвідка Скоринського, мого патрона, в якого я служу секретаркою.

Сталинський. Та-ак? Гм! А Скоринський є співробітник охранки. Гроші ці я сам для вас видав Скоринському. Так і у книгу занесено: „Гонорар Гордої" стільки-то. Ви ж у нас „Гордою" прозиваєтесь. Ну, значить, ви працювали в нас не тільки за страх, але й за гроші. І то ж факт. Ви брали гроші. Ну, який же дурень платив би вам по триста карбованців у місяць за те, що ви напишете два-три нікчемних листи в день. І я признаюсь, думав, що ви самі давно догадались, що то за „гонорар".

Марія. О, Боже!

Сталинський. Ну, що, моя ви, чи не моя? Га? І не тільки життя, але й смерть у моїх руках. Правда?

Марія. *схоплює голову руками і спірається ліктями об стіл.*

Сталинський. *встає, нахиляється до Марії, тихенько, влесливо.* А сказать, у чому секрет моєї влади над вами. Га? Хочете?

Марія, *відводить руки й мовчки дивиться на його.*

Сталинський. Сказать? Ну, слухайте. Секрет у вас самих. Так, так, дорога моя, в вас самих. Не розумієте? Ну, поясню. Чого для вас ця історія така тяжка, а чого для мене байдужа? Того, думаєте, що ви порядна, а я мерзотник? Моральність тут не грає ніякої ролі. Того, хороша моя, що ви виступаєте проти своїх, я виступаю — проти ворогів. Ви продаєте своїх. От у чому вся штука! Розумієте? Це є найбільше злочинство серед людей. Навіть ми, жандарми, не можемо цього робить. І от чого вас це так мучить. Коли б ви видавали нас, своїх ворогів, то вам не було б ні тяжко, ні соромно. Правда ж? Ну, от, а в цій муці вашій власне й є моя сила над вами. Як не стане тої муки, то не стане й моєї влади. Це ж ясно. От уявіть собі, що вам це цілком байдуже, що ви так переламали свій світогляд, що ці люде перестали бути для вас своїми, і що зразу виходить: що я для вас моментально стаю нулею. Ну, що я вам тоді можу зробить? Арештую ваших? Арештуйте. Розкрию? Розкривайте, мені несоромно, нетяжко. Розумієте? Вся моя влада розвіється, як дим.

Марія, *з мукою.* Що вам треба від мене, кажіть уже швидче? Що, якої ще муки, глуму треба?

Сталинський. Ну, от, ну, от, знов нерозуміння! Я сам собі шкоджу, що відкриваю вам секрет своєї влади, а ви . . .

Марія, *посміхається.*

Сталинський. А як же не шкоджу? Що ж ви думаєте? Хиба мати повну владу над такою гарною, сильною, прекрасною женщиною, як ви,

не велика втіха? От я хочу поїхати з вами в Крим, давно вже хочу, давно вже мрію, як цілуватиму от ці гнівні, зневажливі, повні огиди до мене, уста. Що ж ви гадаєте, насолоди для мене шкода? Хе?

Марія. Вам, значить, для чогось треба, щоб я ставилась до своїх байдуже? Ну, що ж далі?

Сталинський. І більш нічого. Абсолютно нічого. Далі буде тільки те, що не буде моєї влади над вами. От і все.

Марія, *втомлено, апатично, з посмішкою.* Для чого ж вам це потрібно?

Сталинський. Хибá я вам кажу, що мені це потрібно? Навпаки, я хочу, щоб ви були моєю. Хе-хе-хе! Мені тільки з чисто психологічного боку це інтересно. Я знаю, що ви не зробите, а тільки, ну . . . тільки пробую свою силу над вами. От мені й цікаво, наскільки ви мене ненавидите: чи настільки, що навіть од своїх одмовитесь?

Марія. Гм! Вам, очевидячки, мало того, що ви маєте? Вам треба всю душу, до останнього затягти до себе? . . .

Сталинський. *сміється.* А ви психолоґ! Вас трудно обхитрити.

Марія. Правда? *Ніби ліниво поводиться.* Ну, я вас таки перехитрила. Зараз ви побачите, як я без ваших порад позбавлюсь вашої влади. *З вибухом ненависти.* О, ти зараз побачиш мою владу над тобою! Чуєш ти, проклятий?! . . .

Сталинський. *у захваті, любуючись нею.* От, от, от, яка чудова, пекуча ненависть! От у такому стані, уявіть собі, хибá ви не могли б гризти мене поцілунками? Навіть на „ти", навіть на „ти"!

Марія. А ти смієшся? *Рішуче кидається до дверей.*

Сталинський. *підводячись.* Глядіть, щоб не каялись. Чуєте ви?

Марія, *зупиняється, злісно сміється.* Ага, поганець! Ти поставив там своїх філерів? Ні, голубчику, коли вони сюди прийдуть, вони нас уже тут не застануть. Дякую, що попередив. Ми з тобою поїдемо удвох „у Крим". Чуєш? Ми вдвох поїдемо. Але поїдемо ж!

Сталинський. Майте на увазі, що в мене в кишені . . .

Марія, *не слухаючи, іде до дверей.* О, я все маю на увазі, все! *Стук у двері.* Ага, вони якраз і самі йдуть! Увійдіть!

Сталинський. Маріє Антонівно, я вам раджу . . .

Входять Ніна й Ангелок, ведучи під руки Йвана, який пручається.

Ніна. Ні, ні, не пустимо! Марусю! Дозволь тобі представити нашого Шерлока Гольмса . . . Він . . . *Зупиняється, побачивши Сталинського.* Ой, вибачай, ми не знали, що ти не сама. *Хоче йти назад, тягнучи за собою Йвана.*

Марія, *піднято, весело.* О, нічого, нічого, ми, навпаки, будемо вам раді! Я навіть хотіла сама вас покликати, щоб познайомити от з нашим спільним приятелем. Будь ласка . . . *Поводить рукою в бік Сталинського, на якого дивиться з сміхом.* Ви не пізнаєте цього добродія?

Сталинський, *дуже привітно, ввічливо спішить назустріч, уклоняється, потискує всім руки.* Дуже радий, дуже приємно. Ми з Марією Антонівною старі приятелі, на фронті ще . . . полковник Федосюк. Дуже приємно . . . Федосюк . . .

Іван. Ми наче десь бачилися з вами.

Сталинський. Дуже може бути, дуже може буть!

Марія, *злісно сміється.* Невже ви не пам'ятаєте, полковнику.

Сталинський, *добродушно.* Не пам'ятаю, не пам'ятаю . . . *До Йвана.* Ви в Одесі не бували?

Іван. Ні не був. *Подивляється на Марію.*

Марія. А ви спитайте полковника, чого він тримає руку в кишені?

Сталинський. Контужена, контужена. *До Йвана.* І знаєте, як тримаю в кишені, трошки ґрію, то легче. А то ввесь час ніби щемить.

Марія. А мороз не ходить у вас по тілі? Га?

Сталинський. Ні, ні, цього не буває. *До Йвана.* Так, справді, де ж ми бачились?

Іван. От щось знайоме, а де . . . гм . . .

Марія. Та чого ви всі стоїте? Сідайте, будь ласка. Так нам усім буде краще. Полковнику, сідайте, для вашої контуженої руки буде легче. Нінко, сідай. Так ви Йвана в Шерлоки записали? Це дуже добре. Нам якраз це зараз буде треба.

Ангелок. Власне кажучи, як той . . . то спочатку не Йван . . .

Ніна. Ну, Ангелок, не заздріть: спочатку ви, а потім він.

Марія. Чудесно, чудесно! А ми тут із полковником якраз говорили про жандармів, провокаторів. Полковник, майте на увазі, старий революціонер, а тепер . . . а тепер, полковнику, хто ви? Га?

Сталинський. А тепер звичайний собі вояка та й годі. На фронті сиджу, як кріт у норі, хе-хе-хе. Власне, як кріт. Так, так, ми з Марією Антонівною якраз говорили на ці теми. Дійсно, провокатори, то страшна річ. Куди гірш жандармів. Жандарми — це отвертий ворог, він, так сказати, йде в атаку, а провокатор — це зрадник. Провокатора не знаєш, не бачиш, він тут, може, біля тебе сидить, з тобою балакає, обнімає тебе, всі твої плани з тобою обмірковує, а завтра візьме й видасть. Не будь провокаторів, жандарми самі рішуче нічого не могли б зробити. Це вже давно установлено. Давно.

Марія. А хто ж робить тих провокаторів?

Сталинський. Жандарми, безперечно, жандарми . . .

Марія, *раптом з піднятим сміхом.* А що, панове, як от серед нас раптом сидить провокатор, і ми з ним балакаємо, сміємось до його, вважаємо його за свого? Га?

Ніна. Ну, Марусю, що ти таке кажеш?

Марія. А отже всім стало ніяково. *Дивиться на всіх і беззгучно сміється.*

Іван. Чого ж, може, й є.

Ангелок. Ну, знаєте, психолоґія, той, теж річ така, що вибачайте. Ми психолоґію можемо відрізняти. Взагалі, це не так важно схопити тон . . . і крім того . . .

Ніна. Ангелок, я рішуче заявляю, що нічого не зрозуміла.

Ангелок. Вам іще рано розуміть . . . *Сміється.*

Марія. А от дивіться: всім стало ніяково. Але ж не можуть же всі бути провокаторами, правда? Очевидячки, кожний думає собі: а що, як на мене подумають? А зрадник сидить собі і сміється. От, уявіть собі: сидить отут із вами і сміється. Га? *До Сталинського.* А жандарм, кажете, бореться цілком отверто, не ховається?

Сталинський. Е, ні! Я знав одного жандарма, що переодягався й ходив до революціонерів, знав. Знав! І в'явіть собі: раз-у-раз із бомбою в кишені ходив! На той випадок, що як схоплять, то, принаймні, не сам загине, а всі з ним. *До Марії.* І не з револьвером, розумієте, а власне, з бомбою. Такої страшної сили, що могла ввесь будинок рознести. Подумайте, яка мерзота: за одного себе він може на той світ одправити цілий будинок із невинними людьми, не тільки з революціонерами, а просто з обивателями; тільки жандарм може бути такий жорстокий!

Марія, *пильно дивиться на нього.*

Ніна. А його не піймали ніколи?

Сталинський. По правді сказати, про це нічого не можу сказать. У, страшенно поганий народ жандарми, мстивий, лютий, подлий! Але все ж таки провокатор, на мою думку, куди гірший. Гірший, панове, гірший.

Ніна. Це правда.

Ангелок. Ну, за те ж провокаторів і той . . . зовсім инакше . . .

Іван, *дивиться на його.* Так, провокаторів зовсім инакше. Ви маєте рацію.

Сталинський, *підвівшись.* Ну, Маріє Антонівно, побажаю вам усього найкращого.

Марія. Куди ж ви так швидко? Не хочете ще посидіти?

Сталинський. Та треба вже, знаєте. Та й, може, ви заняті. *До Ніни.* Вибачайте . . . Я перебив вам.

Ніна. О, що ви! То ви повинні вибачить нам, що ми перебили. Але ми зараз підемо собі. Ну, Шерлоки, ходімте! *До Сталинського, прощається.* Бувайте здорові!

Сталинський. Всього добренького. *До Івана, добродушно.* Так і не впізнали?

Іван. Ні, не впізнав. Потім напевно пригадаю. Бувайте здорові!

Сталинський. Всього найкращого, всього найкращого.

Ніна. А ти ж, Марусю, швидко прийдеш? Там гості чекають.

Марія. Зараз. *Іван, Ніна й Ангелок виходять.*

Сталинський, *витираючи піт із лиця.* Ух, аж душно стало! Ну, знаєте, моментик був досить пікантний. Але я люблю такі хвилини з перчиком.

Марія. Ви, розуміється, збрехали, що в вас бомба?

Сталинський, *задоволено сміється.* А от уявіть собі, що й збрехав! Га? От досадно, в мене ніякого навіть револьвера немає, а ви мене злякались. Хе-хе-хе! А все ота ваша любов до своїх! Не будь її, ви б мене схопили. Ух, виказали б. А то прийдеться в Крим їхати. Га? Їдемо, значить?

Марія, *стомлено сідає й заплющує очі; потім зразу благально простягає до Сталинського руки, з сльозами в голосі.* Ради Бога, ради всього вашого святого, — є ж і в вас щонебудь ваше святе, — відпустіть мене! Я скоряюсь. Я ж зробила для вас усе, що могла. Пожалійте, пустіть мене. Я вже не можу більше, я не можу!

Сталинський. Ну, от я ж казав: тепер сльози. Як це негарно. А така сильна, серйозна женщина. І не сором вам? Га? Та я б на вашому місці . . . світом заволодів би. Мати таку красу, такий розум. Та станьте ви вище всяких зрад, вище всяких своїх. Що вони вам, оці

людці? Перед вами тисячі людей ждуть, що ви скрутили б їх, панували над ними. А ви плачете отут передо мною, канючите. Ех, ви!

Марія. Ви не хочете відпустить мене?

Сталинський. Ні, не хочу. З якої речі? Коли ви самі себе не хочете відпустить, то чого ради я повинен це робити?

Марія, *мовчить, потім тихо.* Добре. Я післязавтра їду з вами в Крим.

Сталинський, *пильно вдивляється в неї.* Так, значить, ви хочете в Крим? Ой, голубонько, глядіть: коли ви щось замишляєте, то бережіться!

Марія. Що ж я можу ще замислить? Ви самі знаєте, що я ваша.

Сталинський. Глядіть!

Марія, *посміхається.* Ви не зовсім вірите, що я ваша? Трошки сумнів бере?

Сталинський. О, ні, не турбуйтесь, дорога моя. Чого ж мені сумніватись? Я тільки так, не зовсім вірю, що ви щиро хочете їхати в Крим. А коли помиляюсь, то тим краще. Тим краще. *Підходить до неї й сідає на канапі.* Значить, ви все ж таки не настільки ненавидите мене, щоб за всяку ціну вирватись од мене? Правда? Може, навіть . . . і . . . трошечки цікаво проїхатися зо мною? Га? *Бере її за руку.*

Марія, *визволя руку.* Сидіть тихо, а то й бомба ваша не поможе.

Сталинський. Ого! А як же у Криму буде?

Марія. Що буде в Криму, то того тут не буде.

Сталинський. Хе-хе-хе! А буде ж напевно? *Пробує знов узяти руку.* Та хоч маленький же задаточок. Га? А то ж я не повірю . . .

Марія. *не вирива руки.*

Сталинський. Манесенький задаточок. Яка чудова, прекрасна ручка! *Цілує.* А хочеться мене задушити за горло? Га? *Сміється.*

Марія, *схоплюється.* Ідіть собі, йдіть швидче!

Сталинський. Так? А задаточок? Це ж мало. Мало, їй-Богу. Хоч посидьте коло мене. Ну, сядьте. І сісти не хочете? А як же ми разом їхати будемо в одному купе? *Весь час допитливо вдивляється.*

Марія. *підходить і сідає.*

Сталинський. Ну, от і добре. *Бере її руку, цілує, потім злегка обнімає Марію.* А правда, є щось сатанинське в цьому? Га? *Цілує в уста й довго-довго не випускає.*

Марія. *не пручається, не рушається, очі заплющені.*

Сталинський, *вдивляється в неї, на губах йому посмішка, шопотом.* А там, ще ж не так цілуватиму. Чуєш? *Сильно обнімає, слідкує за нею.*

Марія, *мертвим голосом.* Сюди можуть увійти.

Сталинський. Що ж такого? Хай увіходять.

Марія. Я вас прошу піти вже. Післязавтра я буду в вас у десятій годині.

Сталинський. Гм! Будете? Майте на увазі, що за вами слідять сотні моїх очей. Ви це знаєте?

Марія. Знаю.

Сталинський. І все ж таки кажете, що прийдете?

Марія. Прийду.

Сталинський. Значить, моя влада над вами не така вже огидна вам?

Марія. Я буду в вас у десятій годині.

Сталинський. Ну, чудесно, чудесно. Тим краще. Хе-хе-хе! Я так і знав. Буду вас ждати. Ну, поки-що бувайте здоровенькі! *Подає руку.*

Марія. *простягає йому свою руку. Він її цілує, нахиляється до Марії, шопоче.*

Сталинський. А все ж таки не забувайте, що в ваших руках величезна сила. Чуєте? Гроші, люде, роскіш, усе до ваших послуг. Не над вами буде влада, а ваша влада над инчими. Подумайте перед Кримом про це.. Чуєте?

Марія. Добре. Я подумаю.

Сталинський, *раптом обнімає її довго, брутально, цинічно цілує її, часом пильно вдивляючись у неї й ніби ждучи якоїсь реакції на ці обійми.*

Марія, *стоїть у обіймах нерухомо.*

Сталинський. Але глядіть: усіх немилосерно закатую, коли що! . . . Чуєте? Я не жартую. Прощайте. До післязавтра. *Виходить.*

Марія. *поспішно біжить до туалету, хапа пляшку з одеколоном, падає на канапу й гірко ридає. Миє собі руки, губи, лице, шию; потім далі якийсь мент сидить непорушно, схоплюється, виймає з столу пакет і кладе перед собою; підводиться, рішуче прямує до сусідньої кімнати, але на пів-дорозі зупиняється, вагається, нарешті, відчиняє двері й гукає:* Іване, на хвилинку можна? *Входить Іван.*

Марія. Зачиніть двері й ідіть сюди. *Йде до столу й зупиняється.*

Іван, *зачинивши двері, підходить до неї; хмуро:* Чим маю служити?

Марія. Скажіть: коли б треба було, вся ваша родина могла б за один день виїхати і сховатись, маючи на увазі, що за нами є надзвичайно пильне слідкування?

Іван, *зирка на неї й дума.* Дуже напруживши енергію, можна.

Марія. Напевне можна? Всім? Вам, Ніні, Олені Карпівні й инчим товаришам? Паспорти є?

Іван. У чому річ? Хто цей тип, що був?

Марія, *бере з столу пакет і подає йому.* З цього пакету ви все дізнаєтесь. Навіть про цього типа. Тільки от що: ви мусите дати мені слово, що почнете читати листа тільки через три години. Даєте?

Іван. Що сталося?

Марія. Даєте?

Іван. Ну, даю. Але що сталося? Кажіть мені без листів. Що?

Марія. Що? *Якийсь мент дивиться на нього, потім одразу обнімає, починає цілувати.* От що сталось. От, що . . .

Іван, *стискує її в обіймах.* А-а! Нарешті! . . .

Марія. Так, так, нарешті! Все-одно. Нехай. Ти ж мій болючий! Чуєш ти? Ти — мій єдиний на все життя, знаєш ти це? Ох, ти ж! Ні, ні, стій так, я хочу, нарешті, надивитись на тебе. От так просто, близько, всією душею.

Іван. Пострівай. Я хочу спитати.

Марія. Ні, ні, питать нічого не можна! Потім питатимеш. І мовчи. Чуєш? Мовчи, нічого не кажи. Ми будемо говорити потім про все, про все. Це ж ти! Ти, Господи, який ти . . . *Тихо, довго цілує.* Ні, ні, сиди, не треба ворушитись. О-так . . .

Іван. Марусю, два слова . . . Тільки два слова . . . Ти ж?

Марія. Шш! Слухай: дай мені посидіть отак із тобою тихо, тихо. *В сусідній кімнаті співають урочисто й сумно.*

Марія, *пригортається до Йвана, сидить, слуха, потім раптом плаче.*

Іван. Марусю, що таке, що ти?

Марія. Нічого, нічого. Я так, од радости, від щастя. Я так довго, так жагуче ждала такого моменту й тепер . . . тепер, коли . . . Ну, годі, годі, йди. Але приходь до мене, як прочитаєш листа. Чуєш? Зараз же приходь. Але не читай раніще, як через три години. Пам'ятай! А тоді приходь. Я ждатиму тебе. Це буде годині у другій ночі. Всі вже спатимуть . . . І тоді . . . Тоді ми будемо говорить. Чуєш? Тоді ти будеш . . . моїм. Чуєш? Прийдеш?

Іван. Ти ще питаєш?! Ти ще можеш сумніватись? Га?

Марія. Ну, а тепер іди. Чекай . . . *Обніма, цілує.* Тепер можна. Так, я ждатиму . . .

Іван, *цілує й виходить, похитуючись, як п'яний, та ховаючи пакета в кишеню.*

Марія, *розбито йде до столу, сідає. З сусідньої хати знову спів. Плаче, потім виймає з шухляди столу слоїк, іде з ним до дзеркала, дивиться, чепуриться, потім підходить до канапи, приладжує настільну лямпу, гасить електрику під стелею, сідає на канапу. Якийсь час сидить так, потім рішуче підносить слоїк до вуст.*

Завіса.

Друковано в друкарні К. Ґ. РЕДЕРА, тов. з обм. порукою в ЛЯЙПЦІГУ

UNIVERSITY
LIBRARY
OCT
1976